

Digitalizálta
a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár
és Információs Központ

~~296020~~

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

1896. SZEPTEMBER 12-ÉN

BUDAPESTEN TARTOTT XXVIII. VÁNDORGYÜLÉSEINEK
TÖRTÉNETI VÁZLATAI ÉS MUNKÁLATAI.

A KÖZPONTI VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTETTÉK

LAKITS FERENCZ dr. és PROCHNOV JÓZSEF dr.

A KÖZPONTI VÁLASZTMÁNY TITKÁRAI

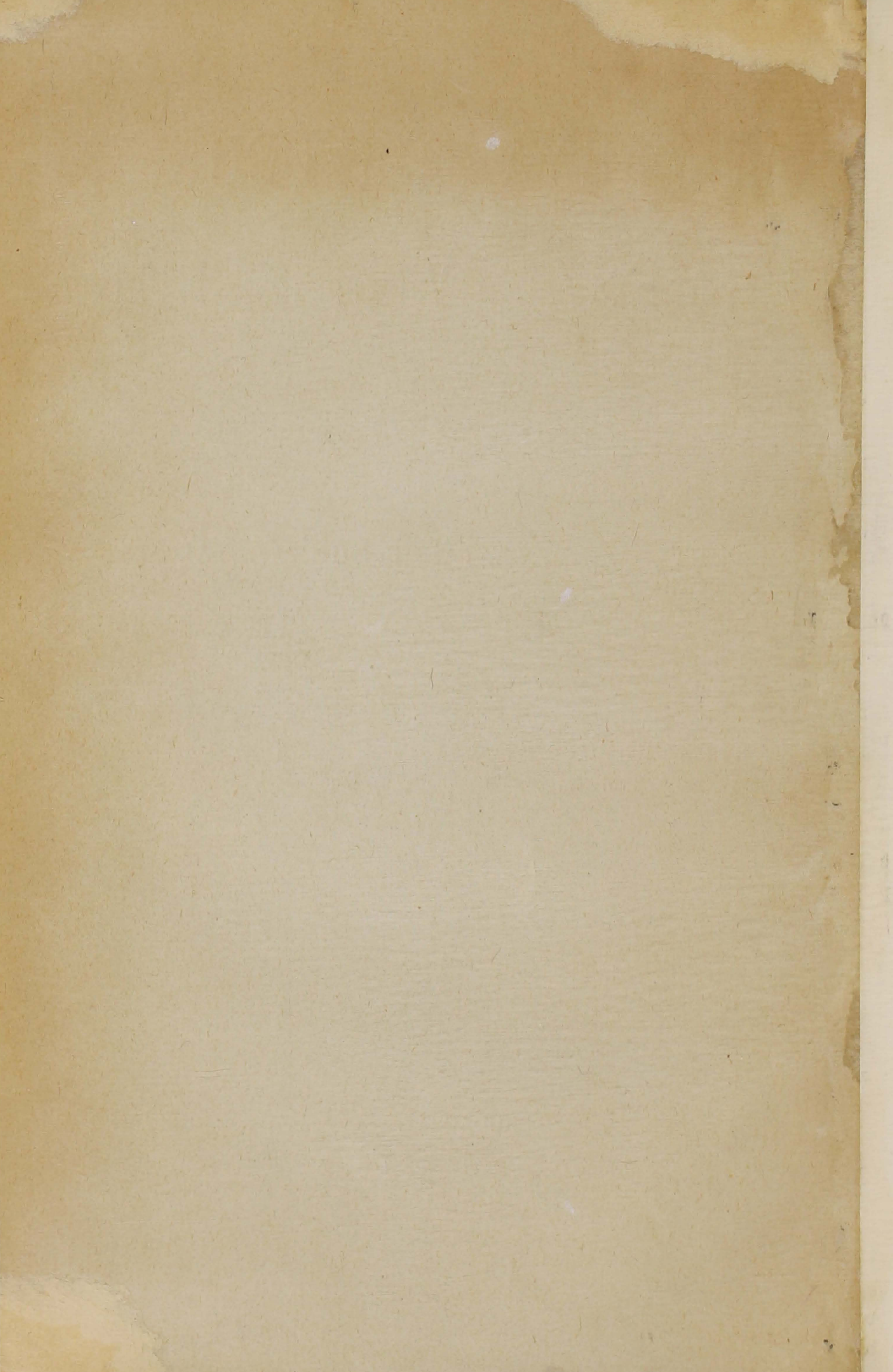

BUDAPEST.

BORUTH E. KÖNYVNYOMDÁJA

1896.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

1896. SZEPTEMBER 12-ÉN

BUDAPESTEN TARTOTT XXVIII. VÁNDORGYÜLÉSEINEK
TÖRTÉNETI VÁZLATAI ÉS MUNKÁLATAI.

A KÖZPONTI VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTETTÉK

LAKITS FERENCZ dr. és PROCHNOV JÓZSEF dr.

A KÖZPONTI VÁLASZTMÁNY TITKÁRAI

BUDAPEST.

BORUTH E. KÖNYVNYOMDÁJA

1896.

1584

27.286 / 1896 (28.)
~~296020~~

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
Nyomtatv. Névcsoknapló
1897. évi 561. sz.

TARTALOM.

	Lap
I. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek alapszabályai	1
II. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek ügyrendje	2
III. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek alapító tagjai	8
IV. Meghívó a XXVIII. vándorgyűlésre	9
V. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek állandó központi választmánya	10
VI. A XXVIII. vándorgyűlés tagjainak névsora	11
VII. A XXVIII. napigyűlés jegyzőkönyve	23
VIII. Elnöki megnyitó Chyzer Kornél dr.-tól	25
IX. Üdvözlő beszéd Ráth Károlytól	29
X. Titkári jelentés Lakits Ferencz dr.-tól	30
XI. A chemia befolyása az újabb orvosi tudományra Udránszky László dr.-tól	34
XII. A honfoglaló magyarok természetrajzi ismeretei Horváth Géza dr.-tól	41
XIII. Sociologia és természettudomány ifj. Mandello Gyula dr.-tól	52
XIV. Elnöki bezáró	57

I.

A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek alapszabályai.

I. §. Cél.

1. Az orvosi, természet- és rokon tudományoknak fejlesztése, terjesztése és népszerűsítése.

2. A vándorgyűlés alkalmat nyújt, hogy az orvosi, természet- és rokon tudományi társulatok tagjai, vagy ezen tudományok művelői és kedvelői találkozzanak és ismerkedjenek, hogy az egyes szakok saját működésüket és a buvárlat eredményeit általában kölcsönösen ismertessék, hogy így egymásra és együttesen a nagyközönségre hatva ama tudományokat népszerűsítsék.

II. §. Eszközök.

3. A fentemlitett célból rendszeren évenként, esetleg két évenként vándorgyűlések tartatnak.

4. A vándorgyűlések helye hazánk majd eme, majd ama népesebb, főbb iskolákkal s jelesebb intézetekkel, nemkülönben természeti ritkaságokkal bíró városa vagy vidéke lehet.

5. A gyűlésen képviselt tudományoknak megfelelőleg a vándorgyűlés következő három csoportra oszlik: 1. orvos-sebészeti csoport, 2. természettudományi csoport, 3. társadalmi s gazdasági csoport.

6. A gyűlésen tartott értekezéseket a „Munkálatok“-ban közli és terjeszti.

III. §. Gyűlések.

7. A gyűlések háromfélék: a) közgyűlések, b) szakülések, c) tudományos estélyek.

IV. §. Tagok.

8. A vándorgyűlés tagja mindenki lehet, a ki az orvosi, természet- és rokon tudományokat műveli vagy kedveli (férfi, nő), hogyha a 6 o. é. frtban megállapított tagdíjat lefizeti.

9. A tagok minden gyűlésben részt vehetnek. Szavazati joggal bírnak a szakosztályok megalakításánál, megkapják a „Munkálatok“-at, a „Napi Közlöny“-t, helyiratot s egyéb kiosztásra kerülő nyomtatványokat; az utazás, kirándulások stb. kedvezményében részesülnek.

V. §. Szervezet.

10. A vándorgyűlés állandó közege az állandó központi választmány. A vándorgyűlés ügyeit, a folyó ülésre megválasztott elnökök és titkárok, a vándorgyűlési nagy választmánnyal és a szakválasztmányokkal együtt intézik és közvetítik.

VI. §. Vagyon.

11. A vándorgyűlés vagyonát: 1. a tagsági díjak; 2. a vándorgyűlés eladott nyomtatványainak beszédett ára s 3. nagylelkű adakozóknak pályakérdésekre s egyéb tudományos czélokra tett adományai képezik.

VII. §. Nyelv.

12. A vándorgyűlés hivatalos nyelve a magyar; külföldiek közléseiket más nyelven is előadhatják.

***

13. Fölösztás esetében, az egylet vagyona felett a közgyűlés határoz, de az csakis tudományos czélra fordítható.

14. Az esetben, ha a vándorgyűlés az alapszabályokban meghatározott czélt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, a királyi kormány által, amennyiben további működésének folytatása által az állam, vagy a gyűlési tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul felfüggesztetik: s a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlattatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására, különbeni felosztás terhe alatt köteleztetik.

***

33.792. sz. — Látta a magyar kir. belügyminiszter oly megjegyzéssel, hogy az alapszabályok módosítása, az egylet felosztása, s ez esetben vagyona hovaforrítása iránt hozott közgyűlési határozatok fogadtatás előtt a m. kir. belügyminiszteriumhoz felterjesztendők lesznek.

Budapesten, 1881. évi július 16-án.

A miniszter megbízásából: *Lukács György* miniszt. tanácsos.

II.

A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek ügyrendje.

I. fejezet. A vándorgyűlés előzményei.

1. Az állandó központi választmány, a vándorgyűlésnek tisztviselői és a helyi bizottság intézkednek az iránt, hogy a tudományos társulatok a vándorgyűléseken kifejtendő közös működésbe vonassanak: különösen a tudományos tárgyak érdekében, ha ama társulatokban előadva olyanoknak ismertetnének fel, melyek szélesebb körben való terjesztést érdemelnék. Ennek eszközzésére alkalmas szakférfiut jelölnek ki, továbbá egyes szakférfiakat szólítanak fel közgyűlési előadásokra, tudományos

estélyek rendezésére és a szakelnökség teendőire. Végre időszerű kérdéseket tűznek ki, melyek tárgyalása és vitatása kívánatosnak mutatkozik.

2. Az előkészületeket az állandó központi választmány és vándorgyűlés tisztviselői, a helyi bizottsággal egyetértőleg teszi meg. Nevezetesen: a gyűlés idejét és időrajzát (program) megállapítván, hirdapokban közzéteszik, gondoskodnak arról is, hogy a gyűlés helyének és vidékének természeti ritkaságai s egyéb nevezetességei, intézetei és viszonyai — helyirat, kiállítások, mutatványok s kirándulások által megismertessenek.

II. fejezet. A beírás.

3. A vándorgyűlés helyén, a megnyitó közülest megelőző három napon a pénztárnok és egy külön bizottság jelenlétében a tagok magukat a vándorgyűlés névkönyvébe sajátkezűleg írják be. Mindenki beírja nevét, polgári állását, állandó lakhelyét, esetleg azon egy szakosztályt, melyben mint szakember részt akar venni, tartandó értekezésének címét és a gyűlés helyén levő lakását; s leteszi a tagsági díjat, ha már korábban az utazási igazolvány kivételekor le nem fizette.

4. Ekkor tagsági jegyet kap, melynek alapján a tagnak jogait és kedvezményeit élvezi. Tagoknak tekintendők azok, is kik csak levélben jelentkeztek s a mennyiben lehetséges, a nyomtatványokat is megkapják. Az elkészített tagok a vándorgyűlés egész tartama alatt felvétetnek, s ezek is csak annyiban részesülnek a nyomtatványokban, amennyiben még telik. Korábbi gyűlések „Munkálatai” postabér és a munkálat árának lefizetése mellett elküldetnek.

A beírás harmadik napján, a megnyitó közülest előestélyén tartatik meg a találkozás és előleges tájékozás céljából az ismerkedési estély.

III. fejezet. A vándorgyűlés.

5. Vándorgyűlés rendszeren minden évben, esetleg minden két évben tartatik, még pedig augusztus hóban.

6. A gyűlés helye változik s azt a közülesi nagy választmány határozza meg.

7. A vándorgyűlés 5—6 napig tart, mely idő a köz- és szakülésekre, tudományos estélyekre, esetleg czélszerűen rendezett kirándulásokra oszlik fel. Több időbe kerülő kirándulások a vándorgyűlés befejezése után tartatnak.

8. A vándorgyűlés tisztviselői egy vagy két elnök, két vagy több alelnök és több titkár, egy pénztárnok, levéltárnok és ellenőr. Az elnökség és titkárok egy, a pénztárnok, levéltárnok és ellenőr három ülőszakra választatnak. Az elnökség egyik tagja az orvosokból választandó, az egyik alelnöknek budapesti lakosnak kell lennie. Az állandó központi választmány első titkára egyszersmind a vándorgyűlés titkára is.

7. Az összes ügyvezetés az elnököt illeti. Az elnököt, ki a közüléseken elnököl, távollétében egy alelnök helyettesíti. A titkárok feladata a közülest jegyzőkönyvét vezetni s a „Napi Közlöny”-t szerkeszteni.

IV. fejezet. Közülések.

10. Rendszerint két, t. i. megnyitó és bezáró közülest tartatik. A megnyitó közülest tárgyai:

- a) az elnöki megnyitó beszéd;
- b) üdvözlő a helyhatóság részéről;
- c) hivatalos levelek és jelentések az üdvözlőtekről, küldöttségekről, az állandó központi választmány jelentései pályadíjakról stb.;
- d) az alapszabályoknak és ügyrendnek — ha kívántatnék — felolvasása;

e) közérdekű rövid értekezések.

A bezáró közülés tárgyai:

- a) jelentés a péntár megvizsgálásáról;
- b) a jövő vándorgyűlés helyének és tisztikarának kihirdetése;
- c) a közlési nagy választmány egyéb határozatainak bemutatása;
- d) az állandó központi választmány újonnan választott tagjainak kihirdetése;
- e) esetleg közérdekű tudományos előadás;
- f) az elnök bezáró beszéde, melyben a vándorgyűlés főbb mozzanatait vázolja és bucsuszuavak.

V. fejezet. Szakülések.

11. Az alapszabályok 2. §-ában megállapított csoportok a következő szakokat foglalják magukban:

A) *Orvos-sebészeti csoport*: 1. belgyógyászat, 2. sebészet, 3. közegészségügy.

B) *Természettudományi csoport*: 1. biológia (állattan, növénytan, élettan), 2. anthropologia és ősrégészet, 3. physika, kémia, gyógyszerészet és technikai tudományok, 4. földtan és ásványtan.

C) *Társadalmi és gazdasági csoport*: 1. társadalmi tudomány és statisztika, 2. földrajz és meteorologia, 3. gazdaság és állatgyógyítás.

12. A mennyire lehetséges, a szakosztályok helyiségei egy épületben vagy legalább egymáshoz közel legyenek. Az ülések pedig egy épületben vagy legalább egymáshoz közel legyenek. Az ülések pedig úgy osztatnak be, hogy a tagok több szaknak üléseit is látogathassák.

13. A szakcsoportok vezetésével és üléseik megnyitásával megbíztak a beírt tagokat üdvözlőlvén, megtartják az elnöki megnyitó beszédet (adresse), melyben egyik vagy másik szaktudomány haladását, vagy nevezetesebb helyi viszonyokat fejtegetik, tekintettel az egész csoport osztályaira. A csoport ezután, a beírt tagok számának megfelelőleg, esetleg egyes szakosztályokra oszlik.

14. E szakosztályok külön helyiségekben jöven össze, mindenekelőtt megalakulnak. Minden szakban, minden napra külön egy elnököt s az ülések egész tartamára két jegyzőt választanak szótöbbséggel. Az ülés végén megválasztandó a következő napi szakülés elnöke. A jegyzők kötelességei a jegyzőkönyvet szerkeszteni, s az előadások kivonatát a „Napi Közlöny“ számára egybegyűjteni. Hogy ez könnyebben történjék, minden értekező megkérendő, hogy tárgyát a jegyzőkönyv számára kivonatban magával hozza, vagy még a szakülés tartama alatt elkészítse. E kivonatok és a jegyzőkönyv, valamint a következő szakülés előrajza is 2—3 órával a gyűlés befejezése után a titkári irodában a „Napi Közlöny“ számára beadandók, megnevezvén egyszersmind a következő napra választott elnököt is.

15. Megalakulása után minden szakosztály a hozzátartozó jelenlevő szakemberekből szakválasztmányt választ, mely a szakosztály napos elnökével és a jegyzőkkel intézi a szakosztály minden ügyét. A szakválasztmány tagjait képezi az illető szak tagjainak harmadrésze, mely ha ötnél kevesebb volna, öt tagra egészítendő ki. A szakválasztmány minden ülés előtt összejő és meghatározza az előadandó tárgyak sorát, az ülés után jövő nap ülésrendjét; tagjainak kötelessége lévén a szakosztály ülésén végig jelen lenni, titkos szavazással határoz a felett is, hogy valamely értekezés az évkönyvbe felvétessék-e vagy sem és vajjon egész terjedelemben vagy kivonatban. Oly előadó, kinek előadását a szakválasztmány felvételre nem ajánlotta, e határozat ellen az állandó központi választmányhoz felebbezhet, mely a szakosztály elnökének meghallgatása után ilyféle ügyben véglegesen határoz.

16. Minden a szakülésben tett indítvány írásban adatik be. Ha az indítvány csak a szakosztályra vonatkozik, akkor a szakválasztmány tárgyalja s a határozatról vagy eredményről a szakosztályt értesíti. Ha az indítvány az egész vándorgyűlésre vonatkozik, akkor a tárgyalás céljából a közülés nagy választmányához tétetik át.

17. A szakosztályok ülései nyilvánosak.

18. A beíráskor fel nem jegyzett értekezéseket utólag is be lehet jelenteni a szakosztály jegyzőinél.

VI. fejezet. Tudományos estélyek.

19. A tudományos estélyek feladata a nagy közönség számára közérdekű tárgyakat, főleg kísérletek és bemutatások kíséretében fejtegetni.

20. Tudományos estély a helyi és egyéb körülményekhez képest mindennap tartható a délutáni vagy esti órákban.

VII. fejezet. A közülés nagy választmánya.

21. A közülés tárgyainak elintézésére a közülés választmánya alakul: a vándorgyűlés tisztségviselőiből, a szakválasztmányokból, ezenkívül, — amennyiben jelen vannak — az állandó központi választmány tagjaiból és a múlt vándorgyűlés tisztségviselőiből.

22. Elnöke a vándorgyűlés elnöke, ki az imént felsorolt tagokon kívül oly tagokat is hívhat a nagy választmányba, kik a vándorgyűlés érdekében kitűnő buzgalmat fejtettek ki, kiknek részvétele a tárgyalás folyamára előnyös, vagy kik a fenforgó kérdésekben különös tájékozottsággal bírnak. Ezen tagok száma ötnél több nem lehet.

23. A közülés nagy választmányának teendői:

- a) a közülés jegyzőkönyvének hitelesítése;
- b) a pénztári számadás megvizsgálása s a pénztárnok felmentése;
- c) a költségek és tiszteletdíjak megállapítása;
- d) a jövő vándorgyűlés helyének és tisztikarának megválasztása;
- e) a központi állandó választmány kiegészítése;
- f) a hozzá beterjesztett, nemkülönben a saját körében felmerülő indítványok tárgyalása.

24. A közgyűlési nagy választmány ülései nyilvánosak.

VIII. fejezet. Az állandó központi választmány.

25. Az állandó központi választmány a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének állandó közege, mely az egyes gyűlések között az összefüggést tartja fenn.

26. Tagjai alapítók és választottak.

a) Alapítók azok, kik a vándorgyűlések iránt való buzgalmuknak az által adnak kifejezést, hogy az orvosi vagy természettudományi célra pályadíjúl a vándorgyűlések rendelkezésére legalább 100 drb. aranyat adományoztak.

b) A választott tagok száma a fővárosból 50, ezek az orvosi és természettudományi-társadalmi szak számára egyenlő számmal választatnak. A vidéki tagok száma nem korlátozott. E tagok harmada időszakonként kilép, s a kilépők újra megválaszthatók. Ezen ügyrend életbelépte után a választmány fővárosi és vidéki tagjainak arányosan első és második harmada kisoroltatik, ezután sorrendben lépnek ki, kiknek három ülősszaka lejárt.

27. Az elnökség — elnök, alelnök és titkárok — három ülősszakra választatnak. A pénztárnokot, levéltárnokot, ellenőrt a közgyűlés választja, ezek is tagjai a központi állandó választmánynak.

28. Az állandó központi választmány a lefolyt vándorgyűlés után havonként, a következő vándorgyűlés előtti hónapban két hetenként ülést tart

29. Első ülése után azonnal intézkedik, hogy helyi bizottság alakuljon a következő vándorgyűlés helyén s működését megkezdje.

Legalább ápril havában a gyűlés előtt szétküldi a meghívókat, melyekben a program főbb pontjait jelentőségük szerint kiemeli.

30. Felügyel a levél- és pénztárra. Ötven forintnyi összeget utólagos bejelentés mellett az elnök, ennél nagyobb összeget csak maga a választmány utalványozhat. A pénztárt félévönként megvizsgáltatja,

Az ellenőr kötelessége, 1. minden kiadási tételt valódiságáról meggyőződni és kiadásra vonatkozó minden okiratot, számlát stb. aláírásával ellátni. 2. A pénztárnok csak ily ellenjegyzett nyugtát számlát stb. fizethet ki. 3. Az ellenőr minden bevételi tételre vonatkozó okiratot stb. aláír, illetőleg ellenjegyez. 4. Az ellenőr azon vizsgálaton kívül, melyet mint a pénztárvizsgáló bizottság tagja végez, évenként egyszer egymaga is a pénztárt megvizsgálja. 5. Az ellenőrnek joga van ily vizsgálatot akármikor végezni.

31. Intézkedik továbbá a „Munkálatok“ elkészítése s a pályázatok kihirdetése iránt.

32. Az egyes szakok igényeinek megfelelően a választmány albizottságokra oszlik, melyek maguknak külön tisztviselőket választanak.

33. E szakbizottságok a jövő nagygyűlés tudományos működését készítik elő.

a) Legalább félévvel a nagygyűlés előtt kijelölik az egyes szakosztályok szervező elnökét;

b) a beérkezett pályaművek megbirálásáról gondoskodnak;

c) működésükről az elnökök negyedévenként az állandó központi választmány ülésében jelentést tesznek.

IX. fejezet. Helyi bizottság.

34 A helyi bizottság tagjai a vándorgyűlés tisztviselői és a helyszínen a bizottság teendőire vállalkozó és választott szakférfiak és hatósági személyek.

35. Teendői:

- a) a vándorgyűlést az alapszabályok és ügyrend értelmében a helyi viszonyoknak megfelelően tervezi;
- b) az állandó központi választmánnyal egyetemben a helybeli tudományos erőket közreműködésre szólítja fel;
- c) a hely és környéke érdekességeinek megismertetésére kirándulásokat rendez;
- d) gondoskodik az elszállásolásról, élelmi ellátásról, helyiségről stb.

X. fejezet. A vándorgyűlés nyomtatványai.

36. A „Napi Közlöny.”

A „Napi Közlönyt” a titkárok szerkesztik.

Megjelenik minden reggel és tartalmazza: a beirt tagoknak — csoportok szerint összeállított — névsorát és lakását, minden ülés előrajzát, a szakülések helyét, idejét és tárgyait, a tartott értekezések kivonatát: az utolsó számban azon tagok névsorát, kik beiratták ugyan magukat, de személyesen meg nem jelentek; általában a történetekről, kirándulásokról és a kiállításról tudósít.

A „Munkálatok”:

a) A vándorgyűlés „Munkálatainak” szerkesztésére az állandó központi választmány szerkesztő bizottságot küld ki, melynek tagjai első sorban a titkárok és szakbizottságok jegyzői.

b) A szerkesztők a költségvetést jóváhagyás végett a központi állandó választmánynak kötelesek bejelenteni.

38. A „Munkálatok” tartalmazzák:

- a) az alapszabályokat és ügyrendet;
- b) az előbbi nagygyűlések helyét és tisztviselőit s a vándorgyűlésnek tiszti karát;
- c) az elnöki beszédet s egyéb a közületeken tartott beszédeket;
- d) a szakcsoportok elnökeinek megnyitó beszédeit (Adresse);
- e) a tudományos estélyek leírását;
- f) a szakületeken tartott és felvételre ajánlott értekezéseket;
- g) a közületek és a közületi nagy választmány üléseinek jegyzőkönyveit.

39. A fölvetetni határozott értekezések kéziratát a szerzők, ha lehet, adják át azonnal a titkároknak vagy azon év december 31-ig okvetlenül küldjék be az állandó központi választmánynak.

III.

**A MAGYAR ORVOSOK ÉS
TERMÉSZETVIZSGÁLÓK VÁNDORGYÜLÉSEINEK
ALAPÍTÓ TAGJAI.**

bold. dr. BALASSA JÁNOS, egyet. tanár, 1865.

bold. dr. KOVÁCS SEBESTYÉN ENDRE, min. tan. 1867.

bold. dr. HALÁSZ GÉZA, főorvos, 1869.

dr. POÓR IMRE, egyet. tanár, 1871.

herczeg BATTHYÁNY GUSZTÁV, 1880.

SZOMBATHELY VÁROSA, 1880.

bold. gr. DEGENFELD-SCHOMBURG IMRE, 1881.

**A XXIII. BUZIÁS-TEMESVÁRI
VÁNDORGYÜLÉS HELYI BIZOTTSÁGA** 1886.

NAGYVÁRAD VÁROSA, 1890.

bold. dr. DULÁNSZKY NÁNDOR,

pécsi püspök, 1894.

IV.

Meghívó

*a magyar orvosok és természetvizsgálók 1896. évi szeptember
hó 12-én Budapesten tartandó*

XXVIII-ik vándorgyűlésére.

A folyó évben, melyben hazánk ezredéves fennállását ünnepeljük, a magyar orvosok és természetvizsgálók is XXVIII-ik vándorgyűlésüket Budapesten az ország szívében és az ünnepségek középpontjában tartják meg. Részt akarunk így venni a nemzet általános örömében és tanuszkodni akarunk hazánk rohamos haladásáról, melyhez a legutolsó félszázad alatt intézményük is hozzájárult.

Ezen ünnepi alkalom azonban arra késztet bennünket, hogy eltérve vándorgyűléseinknek félszázados szokás szentesítette alakjától, egyetlen ünnepélyes nagygyűlésbe vonjuk össze a XXVIII-ik vándorgyűlést és ezen mutassuk be működésünk irányát és eszközeinket, melyekkel céljaink felé törekszünk. Annál inkább tehetjük ezt, mert a szakembereket, kik gyűléseinket látogatni és azokban részt venni szoktak, a kiállítás és számos más gyűlés és kongresszus annyira igénybe fogják venni, hogy hosszabb ülésezéshez és több időt igénylő tudományos tárgyalásokhoz alig jutnának hozzá.

De azzal, hogy XXVIII-ik vándorgyűlésünket ily rövidre szabtuk, módot is óhajtottunk nyújtani vándorgyűléseink orvosi tagjainak, hogy a nagygyűlésünkre következő napon összeülő országos orvosi és közegészségügyi kongresszusban, mely kiválóan rendi és közegészségügyi kérdésekkel fog foglalkozni, egyidejűleg részt vehessenek.

Mindezekre való tekintettel sürgősen tartotta központi választmányunk, hogy ezen XXVIII-ik vándorgyűlésre külön tisztikart válasszon és alulírottakat bizta meg ezen egyetlen nagygyűlésnek, melyből minden szervezési működés ki van zárva, előkészítésével, illetve vezetésével.

A nagygyűlésnek alább közölt tervezetéből meggyőződhetnek mindazok, kik vándorgyűléseink iránt érdeklődnek, hogy az eddig lefolyt huszonhét vándorgyűlés szellemében állítottuk össze programmunkat, szem előtt tartva vándorgyűléseink főcélját: az orvosi, természeti és rokon tudományokat fejleszteni, terjeszteni és e tudományok előreviteléhez hozzájárulni.

Felkérjük ennél fogva a magyar orvosokat és természetvizsgálókat, valamint mindazokat, kik ezen tudományok iránt érdeklődnek, hogy XXVIII-ik vándorgyűlésükön részt venni sziveskedjenek.

Budapesten, 1896. május hó 20-án.

Ráth Károly

Chyzer Kornél

a székes főváros főpolgármestere,

min. tanácsos, központi választm. elnök,

vándorgyűlési elnökök.

Lakits Ferenc dr.

Prochnov József dr.

központi és vándorgyűlési titkárok.

Szalkay Gyula dr.

vándorgyűlési pénztárnok.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XXVIII-ik budapesti vándor-
gyűlésének előrajza.

Nagygyűlés

1896. évi szeptember hó 12-én délelőtt 10 órakor az országos kiállítás
ünnepi csarnokában.

Elnöki megnyitó Chyzer Kornél dr.-tól.

Üdvözlő beszéd Ráth Károly székes fővárosi főpolgármestertől.

Titkári jelentés Lakits Ferencz dr.-tól.

A chemia befolyása az újabb orvosi tudományra Udránszky
László dr., kolozsvári egyetemi nyilván. r. tanártól.

A honfoglaló magyarok természetrajzi ismeretei Horváth
Gáza dr., nemzeti muzeum igazgató őrától.

Sociologia és természettudomány ifj. Mandelló Gyula dr.,
egyetemi docenstől.

Elnöki bezáró.

V.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándor- gyűléseinek állandó központi választmánya.

Elnök: Chyzer Kornél dr. (1892). Alelnök: Dulácska Géza dr. (1890).
Titkárok: Lakits Ferencz dr. (1890). Prochnov József dr. (1892).

Orvos-sebészi szakosztály.

Elnök: Poór Imre dr. Jegyző: Eröss Gyula dr.

Budapestiek:

Bakó Sándor dr. (1892).	Jordán Ferencz dr. (1892).
Balogh Tihamér dr. (1890).	Kovács József dr. (1892).
Batizfalvy Samu dr. (1892).	Kurcz Gusztáv dr. (1892).
Barbás József dr. (1892).	Lichtenberg Kornél dr. (1890).
Báron Jónás dr. (1892).	Lőry Ede dr. (1890).
Böke Gyula dr. (1890).	Löw Sámuel dr. (1892).
Dulácska Géza dr. (alelnök) (1892).	Poór Imre dr. (örökös tag).
Eröss Gyula dr. (1892).	Prochnov József dr. (titkár) (1892).
Farkas Jenő dr. (1892).	Schächter Miksa dr. (1892).
Fodor József dr. (1894).	Schwartzner Ottó dr. (1892).
Gernesich Antal dr. (1890).	Schwimmer Ernő dr. (1890).
Goldzieher Vilmos dr. (1892).	Szenássy Sándor dr. (1892).
Hegedüs János dr. (1890).	Verebely L. dr. (könyvtárnok) (1890).
Vidor Zsigmond dr. (1894).	

Vidékiek :

Bécsi Gedeon dr. Temesvár (1892). Mendl Lajos dr. Pécs (1894).
 Cziederer Elek dr. Pécs (1894). Petz Lajos dr. Győr (1892).
 Kiss Ferencz dr. Nagyvárad (1894). Purjesz Zsigm. dr. Kolozsvár (1890).
 Kornstein L. dr. Nagyvárad (1894). Serly Gusztáv dr. Nagy-Kár. (1894).
 Lechner Károly dr. Kolozsvár (1890). Szabó Dénes dr. Kolozsvár (1894).

Egyesült természettudományi-társadalmi szakosztály.

Elnök: Horváth Géza dr.

Jegyző: Mocsáry Sándor dr.

Budapestiek :

Ágai Adolf dr. (1894). Mocsáry Sándor (1890).
 Borbás Vincze dr. (1890). Molnár Nándor dr. (1894)
 Chyzer Kornél dr.(elnök) (1892). Nuricsán József dr. (1892).
 Entz Géza dr. (1894). Pollák Illés dr. (1892).
 Gerlóczy Károly (1892). Preisz Hugó dr. (1894).
 György Aladár (1892). Scherer István (1894).
 Görgey István (1894). Simonkay Lajos dr. (1894).
 Horváth Géza dr. (1890). Staub Móricz dr. (1892).
 Koch Antal dr. (1894). Szabó Alajos dr. (1892).
 Lakits Ferencz dr. (titkár) (1890). Szalkay Gyula dr.(pénztárn.) (1892).
 Lendl Adolf dr. (1892). Szterényi Hugó dr. (1890).
 Lengyel István (1892). Thirring Gusztáv dr. (1894).

Vidékiek :

Ágh Timót dr. Pécs (1894). Metzger Ede Nyitra (1894).
 Dischka Győző Pécs (1894). Pantocsek József Pozsony (1892).
 Edelmán S. dr. Szombathely (1890). Rombauer Emil Brassó (1892).
 Gotthárd Jenő Herény (1890.) Römer Gyula Brassó (1892).
 Koós Ferencz dr. Brassó (1892). Walter Béla Brassó (1892).
 Kertész Miksa Nagyvárad (1890). Wittenberg Ignátz N.-Kanizsa (1892).

VI.

**A magyar orvosok és természetvizsgálók XXVIII.
 vándorgyűlése tagjainak névsora.**

Abafi Aigner Lajos . . .	—	Budapest
Ábrahám Béla dr. . . .	cs. és kir. ezredorvos . . .	M.-Sziget
Adda Viktor dr. . . .	járási orvos	N.-Tapolcsány
Adler Alajos dr. . . .	—	Budapest
5 Adler Nándor dr. . . .	—	"
Adler Zsigmond dr. . . .	—	Budapest
Ágai Béla dr.	—	"
Ágh Timót dr.	tanár, kp. v. t.*)	Pécs

*) Állandó központi választmányi tag.

	<i>Név</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Lakhely</i>
	Ákoncz Károly dr. . . .	egy. magántanár	Kolozsvár
10	Alapi Henrik dr. . . .	—	Budapest
	Alexy János dr. . . .	járásorvos	Lőcse
	Alexy Jánosné	—	Lőcse
	Andreánszky Jenő dr. . . .	—	Budapest
	Ángyán Béla dr. . . .	egy. tanár	"
15	Apaticzky Kálmán dr. . . .	ker. orvos	"
	Apaticzky Sándor dr. . . .	rendőrorvos	"
	Bácskay Béla dr. . . .	—	Arad
	Bakó Sándor dr. . . .	egyet. m. tr., kp. v. t. . .	Budapest
	Balogh József	gyógyszerész	Miskolcz
20	Balogh Józsefné	—	"
	Balogh Lajos dr. . . .	—	Budapest
	Balogh Tihamér dr. . . .	kp. v. t. . . .	"
	Barbás József dr. . . .	kórh. főorvos, kp. v. t. . .	"
	Bárdos Arthur dr. . . .	városi orvos	Gyula
25	Bárdos Arthurné	—	"
	Barna Bernát dr. . . .	körorvos	Szepes-Ófalu
	Barna Zsigmond	gyógyszerész	Budapest
	Báron Jónás dr. . . .	egyet. m. t., k. főorv., kp. v. t.	"
	Bartha János dr. . . .	—	Apácza
30	Bartha János dr. . . .	városi főorv. . . .	Kolozsvár
	Bartha Jánosné	—	"
	Batizfalvy Sámuel dr. . . .	egyet. m. tr., kp. v. t. . .	Budapest
	Batizfalvy Sámuelné	—	"
	Baumgarten Antal dr. . . .	—	"
35	Bayer Antal	gyógyszerész	"
	Bäcker József dr. . . .	egvet. tanársegéd	"
	Békésy Géza dr. . . .	belügym. fogalmazó	"
	Bécsi Gedeon dr. . . .	kórh. igazg., kp. v. t. . .	Temesvár
	Béla Pál dr. . . .	—	Budapest
40	Bélteky Albert	tanár	"
	Benkő Lajos dr. . . .	vmegy. főorv., kir. tan. . .	Ar.-Maróth
	Berczeller Imre dr. . . .	—	Budapest
	Berger Ferencz dr. . . .	tiszti főorvos	H. M. Vásárh.
	Bignio Béla dr. . . .	körorvos	Maros-Ludas
45	Bignio Béláné	—	"
	Biedermann Adolf dr. . . .	járásorvos	Zólyom
	Blaschnek Rezső	gyógyszerész	Budapest
	Blum Ödön dr. . . .	belügym. fogalmazó	"
	Bruckmeyer Ferencz dr. . . .	kórh. alorvos	"
50	Bogdánffy Miklós dr. . . .	járásorvos	Ny.-Szereda
	Bogdánffy Miklósné	—	"
	Bókai Árpád dr. . . .	egyet. tanár	Budapest
	Bókai János dr. . . .	egyet. tanár	"
	Bokor Gyula dr. . . .	—	"
55	Bolemann István dr. . . .	kir. tanácsos. . . .	"
	Bolyó Károly dr. . . .	tébolydaielsődorv., e. m. t.	"
	Borbás Vincze dr. . . .	egyet. m. tr., kp. v. t. . .	"

	<i>Név</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Lakhely</i>
	Bothár Sámuel dr.	—	Beszterceb.
	Böke Gyula dr.	egyetemi tanár, kp. v. t.	Budapest
60	Boytha József dr.	rendőrorvos	"
	Brancsik Károly dr.. . . .	megyei főorv.	Trencsén
	Brányi Géza dr.. . . .	járásorvos	Csorna
	Breuer Albert	—	Budapest
	Breuer Ármín dr.	megyei főorvos	Temesvár
65	Breznay József dr.	körorvos	Tallós
	Breznay Józsefné	—	"
	Buday Kálmán dr.	egyet. tr.	Kolozsvár
	Buzinkay Gyula dr.. . . .	közegészs. felügy.	Budapest
	Büchler Antal dr.	—	"
70	Búth Károly	belügym. oszt. tanácsos .	"
	Chyzer Béla dr.. . . .	ker. orvos	"
	Chyzer Kornél dr.	min. tanácsos, kp. v. elnök	"
	Chyzer Kornélné	—	"
	Csatáry Lajos dr.	miniszt. tanácsos	"
75	Cseley Pál.	gyógyszerész	"
	Cséry János dr.	—	"
	Csippek János	gyógyszerész	N.-Tapolcsány
	Csüdör Ferencz	tanár	Nagybánya
	Czibur Károly dr.	közs. orvos	Bulkesz
80	Czibur Károlyné.	—	"
	Czierer Elek dr.. . . .	városi főorvos, kp. v. t. .	Pécs
	Délmagy. orvos és természettudományi társulat .		Temesvár
	Derzsy Vilma.	—	Apácza
	Dick Béla dr.	tébolydai másodorvos .	Budapest
85	Dobrovits Mátyás dr.	orsz. kórh. főorvos . . .	Pozsony
	Donáth Gyula dr.	egyet. magántanár . . .	Budapest
	Dörflinger Károly	—	"
	Drachsler Adolf dr.	körorvos	Csetnek
	Drachsler Adolfné	—	"
90	Dragits Imre dr.	járásorvos	Szegszárd
	Dubay Miklós dr.	—	Budapest
	Dulácska Géza dr.	kórh. főorvos, kp. v. alel.	"
	Dumitreanu Ágost dr.	rendőrorvos	"
	Dzian Kálmán dr.	—	"
95	Egger Leo	—	"
	Ehrenhaft Rezső dr.	—	"
	Eisdorfer Gusztáv	gyógyszerész	"
	Ekkert László	gyógyszerész	"
	Elischer Gyula dr.	egyet. tanár	"
100	Endersch Leo dr.	tébolydai másodorvos .	"
	Erdődy Endre dr.	—	Mócs Kolos m.
	Engel Gábor dr.. . . .	egyet. tanár	Kolozsvár
	Engel Zsiga dr.	—	Tor.-Vásárh.
	Engel Zsigáné	—	"
105	Entz Géza dr.	müegyet. tanár, kp. v. t.	Budapest
	Epstein László dr.	angyalföldi téb. elsőorvos	"

	<i>Név</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Lakhely</i>
	Erdey Gyula dr. . . .	—	Budapest
	Erdélyi Jakab dr. . . .	—	"
	Eröss Gyula dr. . . .	egyet. m. tanár, kp. v. t.	"
110	Faltay László dr. . . .	rendőrorvos	"
	Fanta Adolf dr. . . .	—	Sz.-Fejérvár
	Farkas Géza dr. . . .	vm. főorvos	Kolozsvár
	Farkas Jenő dr. . . .	kir. közegészs. felügy., kp. v. t.	Budapest
	Farszky Gyula	gymnásiumi tanuló . . .	"
115	Fauser Géza dr. . . .	gyógyszerész	"
	Fáy Aladár dr. . . .	belügymin. fogalmazó . .	"
	Fehér Sámuel	állatorvos	Boros-Jenő
	Feja Ferencz dr. . . .	vm. főorvos	Besztercebánya
	Feldman Ignác dr. . . .	—	Budapest
120	Feleki Hugo dr. . . .	—	"
	Feleki Sándor dr. . . .	ker. orvos	"
	Feuer Náthán dr. . . .	egyet. t., kir. közeg. felügy.	"
	Fischer dr.	fürdőorvos	Daruvár
	Fischer Győző	—	Budapest
125	Fischer Ignác dr. . . .	—	"
	Fischer Jakab dr. . . .	orsz. kórh. főorvos . . .	Pozsony
	Fischhof Ignác dr. . . .	—	Temesvár
	Filó János	gyógyszerész	Budapest
	Filó Lajos	orsz. tébolydai ellenőr . .	"
130	Fleischman Hugo dr. . .	—	"
	Fodor József dr. . . .	egyet. tan., kp. v. t. . . .	"
	Formágyi Győző dr. . . .	tébolydai másodorvos . . .	"
	Földi Adolf dr.	—	Bööd
	Földi Miksa dr.	—	Kassa
135	Frank Ödön dr.	kir. közegészs. felügyelő	Budapest
	Fernreisz Ödön dr. . . .	—	"
	Fried Aladár dr.	—	"
	Fried Dániel dr.	—	"
	Frieder Mór dr.	járásorvos	Kir.-Helmeicz
140	Friedman József dr. . . .	—	Hagymádfalva
	Friedman Sándor dr. . . .	—	Budapest
	Fábry Árpád dr.	bányaorvos	Rudóbánya
	Fabriczius Ágost dr. . . .	—	Brassó
	Gallus Jenő	gyógyszerész	Budapest
145	Gáspár Ferencz dr. . . .	orsz. szemkórh. igazgató	"
	Geiger József dr.	angyal földi téb. másodorv.	"
	Genersich Antal dr. . . .	egyet. tanár, kp. v. t. . . .	"
	Genersich Gusztáv dr. . . .	egyet. magántanár	Kolozsvár
	Gerber Béla dr.	—	Budapest
150	Gerenday József	—	Kunhegyes
	Gerenday László dr. . . .	—	"
	Gerlóczy Károly	sz. főv. alpolgárm., kp. v. t.	Budapest
	Geyer József dr.	rendőrorvos	"
	Goldberger Hugó dr. . . .	—	"
155	Goldzieher Vilmos dr. . .	egyet. tanár, kp. v. t. . . .	"

	<i>Név</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Lakhely</i>
	Gotthard Jenő dr.	kp. v. t.	Herény
	Greutter Antal dr.	—	Miskolcz
	Grimm dr.	—	Bécs
	Grósz Emil dr.	egyet. magántanár	Budapest
160	Grósz Gyula dr.	—	"
	Groszmann Lipót dr.	kórh. főorvos	"
	Gruber Sándor dr.	—	"
	György Aladár	kp. v. t.	"
	Gyurmann Emil dr.	kórh. főorvos	"
165	Hajós Béla dr.	kir. közegészs. felügy.	"
	Hán Pál dr.	—	"
	Hanusz István	reáliskolai igazg.	Kecskemét
	Harmos Gyula	gyógyszerész	Budapest
	Havas Adolf dr.	egyet. m. tanár	"
170	Havas Dezső dr.	—	Szabadka
	Hazslinszky Hugó dr.	rendőrorvos	Budapest
	Hazslinszky Károly	gyógyszerész	"
	Hegedüs János dr.	szab. áll. honvédfőtörzsorvos, kp. v. t.	"
	Heinrich Kálmán dr.	—	"
175	Herz Adolf dr.	—	Várpalota
	Herz Sándor	gyógyszerész	Budapest
	Hersch Jakab dr.	—	Balavásár
	Hirschl László dr.	kórh. alorv.	Budapest
	Hoffmann Zsigmond dr.	—	Rétfalu
180	Högyes Endre dr.	egyet. tanár	Budapest
	Holländer Adolf dr.	—	Jankovác
	Hoór Károly dr.	egyet. tanár	Kolozsvár
	Horovitz Arthur dr.	—	Budapest
	Hornbostl Brunó	droguista	"
185	Horváth Géza dr.	muzeumi igazg. ör, kp. v. t.	"
	Hutyra Ferencz dr.	állatorvosi akad. tanár	"
	Hüvös Henrik dr.	körorvos	Dombó
	Illyés Géza dr.	—	Budapest
	Irsai Arthur dr.	egyet. magántanár	"
190	Issekutz Károly dr.	vm. főorvos	Arad
	Istók Barnabás dr.	—	Földeák
	Iványi Ernő dr.	—	Budapest
	Izsó Lajos dr.	—	Jász-Ladány
	Izsó Lajosné	—	"
195	Jablonovszky József	az orsz. rovar. áll. főnöke	Budapest
	Janny Gyula dr.	egyet. tanár	"
	Jármay Gyula dr.	gyógyszerész	"
	Jelenik Zsigmond dr.	kir. tan., kórh. igazgató	"
	Jencs Vilmos	gyógyszerész	"
200	Jordán Ferencz dr.	kórh. főorvos, kp. v. t.	"
	Józsa András dr.	vm. főorvos	Nyiregyháza
	Józsa Fábán dr.	—	Alsó Lendva
	Juray Károly dr.	—	Baja
	Kaczvinszky János dr.	—	Budapest

	<i>Név</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Lakhely</i>
205	Kaiser Károly dr. . . .	a belügym. labor. vezetője	Budapest
	Kanka Károly dr. . . .	kir. tan., ny. kórh. igazg.	Pozsony
	Kardos Mór dr. . . .	—	Göncz
	Karay Gusztáv dr. . . .	—	Budapest
	Karsay Zoltán dr. . . .	—	Német-Bogsán
210	Kastriner Mór dr. . . .	járásorvos	Varannó
	Kelecsényi Károly	körjegyző	Tavarnok
	Kelemen Géza	tanár	Budapest
	Kelen József dr.	ker. orvos	"
	Keppich Emil dr.	—	"
215	Kern Géza dr.	—	"
	Kertész Kálmán dr.	múzeumi segédőr	"
	Kertész Miksa	prémontrei tanár, kp. v. t.	Nagy-Várad
	Király Gáspár	főorvos	Jász-Berény
	Király Károly dr.	—	Budapest
220	Kircz Gyula dr.	—	Csuz
	Kiss Károly (csávássai)	gyógyszerész	Budapest
	Kiss Károly dr.	—	"
	Klasz Pál dr.	belügyminiszt. segédtitkár	"
	Klein Fülöp dr.	—	"
225	Kmetykó József dr.	tiszti orvos	"
	Koffler Adolf dr.	—	"
	Kohn Ignác	orvos	Jász-Berény
	Koller Norbert	gyógyszerész	Budapest
	Konrád Jenő dr.	orsz. tébolydai igazgató .	Nagy-Szeben
230	Kont Izidor dr.	—	Budapest
	Korányi Frigyes dr.	főrend. tag, egyet. tanár	"
	Korányi Lajos	gyógyszerész	"
	Korcsák Antal dr.	—	"
	Kornstein Lajos dr.	kp. v. t.	Nagy-Várad
235	Kóssa Gyula dr.	akad. tanár	Budapest
	Kovács Imre dr.	rendőrorvos	"
	Kovács József dr.	min. tan., egy. tan., kp. v. t.	"
	Kovács József dr. ifj.	egyet. tanársegéd	"
	Kovács József dr.	—	Szeged
240	König Henrik dr.	—	Budapest
	Körmöczy Emil dr.	kórh. alorvos	"
	Krausz Henrik	—	"
	Kriegner György	gyógyszerész	"
	Kronberger Adolf dr.	—	Barcs
245	Kunze Erich dr.	cs. és kir. ezredorvos . .	Budapest
	Kurcz Gusztáv dr.	kp. v. t.	Budapest
	Kuthy Dezső dr.	—	"
	Kux Samu dr.	—	Német-Lipcse
	Laczkovich Elemér dr.	kórh. alorv.	Budapest
250	Lafleur Lajos	gyógyszerész	"
	Ladányi Mór dr.	—	Baja
	Láng Jakab dr.	körorvos	Bellus
	Lakatos Izidor dr.	—	Budapest

	<i>Név</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Lakhely</i>
	Lakits Ferencz dr. . . .	kp. v. titkár	Budapest
255	Landauer Ármin dr. . . .	egyet. tanársegéd	"
	Langer Ármin dr. . . .	—	"
	Lányi László dr. . . .	—	Szabadszállás
	Landau Imre dr. . . .	gyógyszerész	Budapest
	Lehner Károly dr. . . .	egyet. tr., kp. v. t. . . .	Kolozsvár
260	Lefkovics Mór dr. . . .	—	Sztarcsova
	Lefkovics Mórné	—	"
	Laehne Ernő dr. . . .	megyei főorvos	Magyar-Óvár
	Lendvay Benő dr. . . .	megyei főorv.	Pozsony
	Lengyel Béla dr. . . .	min. tan., egyet. tanár . .	Budapest
265	Lengyel István	term. tud. társ. ig., kp. v. t.	"
	Lengyel Lajos dr. . . .	—	"
	Lidy József dr. . . .	—	Hódság
	Lichtenberg Kornél dr. . .	egyet. magántanár	Budapest
	Lichtenstein S. dr. . . .	—	"
270	Liebermann Leó dr. . . .	kir. tanácsos	"
	Liebmán Mór dr. . . .	egyet. magántanár	"
	Lipter Gyula dr. . . .	rendőrorvos	"
	Lisznyay Damó Endre dr. .	belügyministeri fogalmazó	"
	Lorsy Izor dr. . . .	—	Szilas-Balhas
275	Lovrich József dr. . . .	—	Budapest
	Löbel Zsigmond dr. . . .	—	Német-Palánk
	Loewy Anna	—	Pécs
	Loewy Mártha	—	"
	Loewy Lipót dr. . . .	—	"
280	Lőry Ede dr. . . .	központi vál. tag	Budapest
	Löte József dr. . . .	egyet. tanár	Kolozsvár
	Lövi Mór dr. . . .	—	Tolna-Tamási
	Löw Samu dr. . . .	baln. egy. főtitk., kp. v. t.	Budapest
	Löwy László, dr. . . .	—	Pápa
285	Löwy Lászlóné	—	"
	Luby Lajos dr. . . .	körorvos	Nagy-Dobrony
	Luby Lajosné	—	"
	Ludvik Elemér	szigorló orvos	Budapest
	Ludvik Endre dr. . . .	kórházi igazgató	"
290	Lukács János	—	Csetnek
	Makara Lajos dr. . . .	egyet. magántanár	Budapest
	Maléter Róbert dr. . . .	—	Felka
	Maléter Róbert ifj. . . .	—	"
	Mandl József dr. . . .	—	Vásáros-Namény
295	Mangin Károly dr. . . .	megyei főorvos	Zala-Egerszeg
	Mangold Henrik dr. . . .	fürdőorvos, kir. tan. . . .	Balatonfüred
	Márkus Aurél dr. . . .	—	Budapest
	Marossy Antal dr. . . .	—	Kir. Helmeicz
	Maszák Elemér dr. . . .	belügym. laborat. segéd	Budapest
300	Matolay Károly dr. . . .	kórházi orvos	Homonna
	Matolay Károlyné	—	"
	Mendl Lajos dr. . . .	várm főorv., kp. v. t. . . .	Pécs

	<i>Név</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Lakhely</i>
	Meray Lajos	Pasteur-Chamb. int. alig.	Budapest
	Merkel Ede	—	Német-Bogsán
305	Metzger Ede	gyógyszerész, kp. v. t. .	Nyitra
	Mezey Adolf dr. . . .	kórh. főorvos	Budapest
	Mezey Zoltán dr. . . .	—	"
	Michna Imre	gyógyszerész	T.-Szt.-Márton
	Mikó Gyula dr. . . .	vármegyei főorvos . . .	L.-Szt.-Miklós
310	Minich Károly	egyet. tanársegéd . . .	Budapest
	Mitterdorfer Gusztáv .	gyógyszerész	"
	Mocsáry Sándor	muzeumi őr, kp. v. t. .	"
	Mocsáry Sándorné . . .	—	"
	Mohr Mihály dr. . . .	—	"
315	Molnár Károly dr. . . .	—	"
	Moravcsik Ernő	egyet. tanár	"
	Müller Kálmán dr. . . .	min. tan., kórh. igazg. .	"
	Nádaskay Béla dr. . . .	akad. tanár. . . .	"
	Nádori Béla dr. . . .	—	"
320	Nagy Dezső dr. . . .	tébolydai elsőorvos . .	Nagy-Szeben
	Nagy Dezső dr. . . .	—	Budapest
	Nagy Kálmán dr. . . .	rendőrorvos	"
	Nagy Mária	—	Homonna
	Nagy Miklós dr. . . .	—	Dorozsma
325	Nagy Miklós dr. . . .	—	Budapest
	Navratil Imre	egyet. tanár	"
	Netzasek Adolf	gyógyszerész	"
	Nemecsek Gyula dr. . .	—	"
	Neubauer Henrik dr. . .	—	Temesvár
330	Neumann Adolf dr. . .	—	Budapest
	Neumann Zsigmond dr. .	egyet. tanársegéd . . .	"
	Neuwirth Gusztáv dr. .	—	"
	Niedermann Gyula dr. .	kir. tan., lipótm. téb.igazg.	"
	Novák Dániel	—	Békés-Csaba
335	Novák Dánielné. . . .	—	"
	Novák Emma	—	Szabadka
	Novák Gizella	—	Békés-Csaba
	Novák József dr. . . .	—	Szabadka
	Novák Józsefné	—	"
340	Nuricsán József dr. . .	kulturvegyész, kp. v. t. .	Budapest
	Nusser Lajos dr. . . .	kórházi igazgató	Munkács
	Nyitrai Pál dr. . . .	—	Karczag
	Obláth Mór dr. . . .	tisztb. megyei főorvos .	Gálszécs
	Oláh Béla dr. . . .	járásorvos	Toront.-Sziget
345	Oláh Gusztáv	az angyalf. téb. igazg. .	Budapest
	Oláh Gyula dr. . . .	kir. közeg. felügyelő . .	"
	Ónody Adolf dr. . . .	egyetemi magántanár . .	"
	Ormi Mór dr. . . .	—	Boros-Sebes
	Osváth Albert dr. . . .	rendőrorvos	Budapest
350	Pantocsek József dr. . .	kórh. igazgató, kp. v. t. .	Pozsony
	Paksy Béla	gyógyszerész	Budapest

	<i>Név</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Lakhely</i>
	Paksy Elemér . . .	gyógyszerész	Budapest
	Paszlavszky József . .	reáliskolai igazgató . . .	"
	Pavlovics Simon dr. . .	megyei főorvos	Zombor
355	Pájer Ferencz dr. . .	községi orvos	Gajdobra
	Pájer Ferenczné . . .	—	"
	Pálffy Boldízsár . . .	igazgató	Szombathely
	Pávai Vajna Gábor dr. .	kórh. főorvos	Pozsony
	Perémy Dezső dr. . .	rendőr orvos	Budapest
360	Petheő Miklós dr. . .	Szt.-János kórh. gondnok	"
	Petz Lajos dr.	városi főorvos, kp. v. t. .	Győr
	Péter Pál	belügyminiszt. segédtitkár	Budapest
	Pfeiffer Gyula dr. . .	—	"
	Pintér Pál	gyógyszertári gondnok . .	"
365	Platzer Sándor dr. . .	—	"
	Plechl Kálmán dr. . .	vm. főorvos	N.-Bécskerek
	Plosz Béla dr.	akad. tanár	Budapest
	Pogány N.	—	"
	Pollakovics Antal dr. .	—	Zay-Ugrócz
370	Pollakovics Antalné . .	—	"
	Pollatsek Bertalan . .	gyógyszerész	Budapest
	Pollatsek Mór dr. . .	—	Eger
	Pozsgay Lajos dr. . .	városi főorvos	Arad
	Preisz Hugó dr.	akad. tanár, kp. v. t. . .	Budapest
375	Preysz Kornél dr. . .	belügymin. fogalmazó . .	"
	Prochnov József dr. . .	egy. m. tanár, kp. v. titk.	"
	Prohászka László dr. .	—	Arad
	Prokesch Antal dr. . .	—	Bpest
	Purjesz Zsigmond dr. .	egyet. tanár, kp. v. t. . .	Kolozsvár
380	Radványi Izidor dr. . .	—	Budapest
	Raisz Aladár dr. . . .	rendőrorvos	"
	Raisz Gedeon dr. . . .	kir. közegészs. felügyelő	"
	Raisz Sándor	szigorló orvos	"
385	Raitsits Lajos dr. . . .	főorvos	Besztercebánya
	Rácz Ernő	gyógyszerész	Budapest
	Rácz István dr.	akad. tanár	"
	Rákosy Béla dr.	rendőrorvos	"
	Ráth Károly	sz. főv. főpolgm., vánd. gy. eln.	"
390	Rechnitzer József dr. .	—	Sümeg
	Reich Miklós dr. . . .	—	Budapest
	Reizman Adolf dr. . .	egyet. tanársegéd	"
	Renner Adolf dr. . . .	—	"
	Rezessy Lenke	—	Csetnek
395	Rezessy Vilma	—	"
	Révfy Jenő dr.	fürdőorvos	Palics
	Rigótz Mór	orvos	Bács
	Riegler Gusztáv dr. . .	egyet. m. tanár	Budapest
	Rihmer Béla dr.	—	"
400	Roemer Gyula	tanár kp. v. t.	Brassó
	Rónay Sándor dr. . . .	rendőrorvos	Budapest

	<i>Név</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Lakhely</i>
	Róth Jónás dr.	—	Ózd
	Róth Jónásné	—	"
	Rottmann Elemér dr.	egyet. tanársegéd	Budapest
405	Rozenak Miksa dr.	—	"
	Rozgonyi Sándor dr.	—	"
	Rózsa Félix dr.	—	"
	Rózsa Imre dr.	rendőrorvos	"
	Rózsaffy Alajos dr.	rendőrfőorvos	"
410	Rózsavölgyi Imre dr.	gyógyszerész	"
	Rózsavölgyi Mór dr.	—	"
	Rüll János dr.	tb. járásorvos	Mohács
	Salgó József dr.	—	N.-Czenk
	Salgó Józsefné	—	"
415	Salgó Jakab dr.	orsz. téb. elsőorvos	Budapest
	Sarbó Arthur dr.	—	"
	Schächter Miksa dr.	egy. m. tanár, kp. v. t.	"
	Schreiber Sámuel dr.	—	"
	Schenk József dr.	—	"
420	Schermann Adolf dr.	föv. hely. főorvos	"
	Schlauch Géza dr.	rendőrorvos	"
	Schranz Viktor dr.	"	"
	Schmid Hugó dr.	kórh. főorvos	Pozsony
	Schön Géza dr.	—	Szabadka
425	Schröder Gyula dr.	tb. főorvos	Sajó-Szt-Péter
	Schuk József dr.	—	Hadház
	Schwartzer Ottó dr.	téb. tulajdonos, kp. v. t.	Budapest
	Schwartzmayer Lajos	gyógyszerész	"
	Schwimmer Ernő dr.	egyet. tanár, kp. v. t.	"
430	Senka József dr.	közkórh. igazgató	Kassa
	Serly Gusztáv dr.	vrn. főorvos, kp. v. t.	N.-Károly
	Serly Sándor dr.	—	Mohács
	Sidlauer Ármin dr.	—	Miskolcz
	Siklóssy Gyula dr.	egyet. mag. tanár	Budapest
435	Simó Károly dr.	—	"
	Simkó János dr.	—	T.-Szt.-Márton
	Simonkay Lajos dr.	tanár, kp. v. t.	Budapest
	Singer Bernát dr.	—	"
	Singer Henrik dr.	közkórh. igazgató	Miskolcz
440	Singer Jakab dr.	—	Budapest
	Singer János dr.	kórh. orvos	Pozsony
	Somogyi Zoltán dr.	—	Debreczen
	Somogyi Zoltánné	—	Debreczen
	Spitzer Ármin dr.	—	Budapest
445	Spitzer Mór dr.	—	"
	Stach Antalné	—	Zay Ugrócz
	Stark Gyula dr.	—	Rézbánya
	Staub Móríc dr.	tanár, kp. v. t.	Budapest
	Steinitz Gábor dr.	—	Pancsova
450	Stern Adolf dr.	nyug. honvéd törzsorvos	Budapest

	<i>Név</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Lakhely</i>
	Stern Samu dr. . . .	egyet. magántanár . . .	Budapest
	Stáhly Ignác dr. . . .	főorvos	"
	Strosz Ernő dr. . . .	—	Kolozsvár
	Sümegi József dr. . . .	—	Budapest
455	Süssman Henrik dr. . . .	megyei főorvos	N.-Szeben
	Szabó Alajos dr. . . .	kir. tanácsos, kp. v. t. .	Budapest
	Szabó Dávid dr. . . .	—	Ipoly-Nyék
	Szabó Dénes dr. . . .	egyet. tanár, kp. v. t. .	Kolozsvár
	Szabó Dénesné	—	"
460	Szacelláry Mihály . . .	belügymin. oszt. tan. . .	Budapest
	Szaitz Ferencz ifj. . . .	droguista	"
	Szaitz Ottó dr.	"	"
	Szalkay Gyula dr. . . .	reálisk. tanár, kp. v. pénzt.	"
	Szalkay Gyuláné. . . .	—	"
465	Szaplonczay Manó dr. . .	főorvos	Kaposvár
	Szarka László dr. . . .	járásorvos	Beregszász
	Szarka Lászlóné. . . .	—	"
	Szász Károly	körorvos	Cs. Szt.-Király
	Szegő Kálmán dr. . . .	—	Budapest
470	Szelecsényi Zsigm. dr. . .	—	Makfalva
	Szél Kálmán dr.	tiszti főorvos	Munkács
	Szénássy Sándor dr. . . .	egyet. mag. tan., kp. v. t.	Budapest
	Szenes Zsigmond dr. . . .	—	"
	Szigeti Gyula János dr. . .	kórh. főorvos	Kaposvár
475	Szily Adolf dr.	egyet. magántanár	Budapest
	Szily Kálmán dr.	min. tan., a magy. tud. akad. főtítkára	"
	Szkalla Antal	gyógyszerész	"
	Szongod N.	"	"
	Szontag Abrahám dr. . . .	egészs. tanácsos	"
480	Szontagh Felix dr.	egyet. magántanár. . . .	"
	Szőke István dr.	orvos	"
	Szterényi Hugó dr.	tanár, kp. v. t.	"
	Szücs István	gyógyszerész.	"
	Tamkó Károly dr.	—	M.-Keresztes
485	Tangl Ferencz dr.	akad. tanár	Budapest
	Tassy József dr.	—	"
	Tauffer Jenő dr.	városi t. főorvos	Temesvár
	Tauffer Vilmos dr.	egyet. tanár	Budapest
	Temesváry Rezső dr. . . .	—	"
490	Terray Lajos dr.	—	Breznóbánya
	Terray Pál dr.	egyet. magántanár. . . .	Budapest
	Téri Ödön dr.	kir. közegészs. felügyelő	"
	Than Károly dr.	főrend. tag, egyet. tanár.	"
	Thirring Gusztáv dr. . . .	főv. statiszt. hiv. aligazgatója kp. v. t.	"
495	Thuróczy Károly dr. . . .	kir. tan., megy. tiszti főorv.	Nyitra
	Tihanyi Mór dr.	rendőrorvos	Budapest
	Tilkovszky Béla dr.	orsz. tébolydai igazgató .	Bécs
	Tirser Ernő dr.	rendőrorvos	Budapest
	Tomicic dr.	—	"

	<i>Név</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Lakhely</i>
500	Tomka Samu dr. . . .	fülorvos	Budapest
	Tóth István dr. . . .	egyet. tanársegéd	"
	Tóth Lajos dr. . . .	egyet. tanár	"
	Török János dr. . . .	tb. főorvos	Tornallya
	Török János dr. . . .	—	Nagy-Sink
505	Török Jánosné	—	"
	Török József	gyógyszerész	Budapest
	Török Lajos dr. . . .	egyet. magántanár	"
	Török Sándor	gyógyszerész	"
	Trajtler István dr. . .	—	"
510	Trebitsch Manó dr. . .	—	Karczag
	Turcsányi Gyula dr. . .	vm. főorvos	Eger
	Udránszky László dr. .	egyet. tanár	Kolozsvár
	Ujlaki Ferencz	járásorvos	Tenke
	Ungar Adolf dr. . . .	—	Siklós
515	Urszinyi Károly	gyógyszerész	Budapest
	Vadon Sándor	—	Debreczen
	Várady László dr. . . .	rendőrorvos	Budapest
	Vass Bernát dr. . . .	—	"
	Vellay Imre	rovartani int. assistens . .	"
520	Verebélyi László dr. . .	egy. magántanár, kp. v. t.	"
	Verubek Gusztáv dr. . .	tébolydai másodorvos . .	"
	Vidor József dr. . . .	kp. v. t.	"
	Vincze Zsigmond dr. . .	—	"
	Walla Béla dr. . . .	egyet. tanársegéd	"
525	Waltheim Béla	—	"
	Walther Béla	tanár, kp. v. t.	Brassó
	Wangel Jenő dr. . . .	egyet. magántanár. . . .	Budapest
	Weiterschan József dr. .	—	N.-Becskekerek
	Weisz Gyula dr. . . .	—	Budapest
530	Weisz Lajos dr. . . .	—	"
	Wenczel Tivadar dr. . .	—	"
	Wittenberg Ignác . . .	mérnök, kp. v. t.	Kanizsa
	Zboray Béla	gyógyszerész	Budapest
	Zelles Etelka	tanitónő	"
535	Zwillinger Hugó dr. . .	—	"

VII.

Jegyzőkönyv.

Felvétetett a magyar orvosok és természetvizsgálók XXVIII. vándorgyűlésének 1896. évi szeptember hó 12-én Budapesten az ezredévi kiállítás ünnepi csarnokában tartott ünnepi nagygyűléséről.

Jelen voltak:

Perczel Dezső m. kir. belügyminister, dr. *Wlassics Gyula* válás- és közoktatásügyi m. kir. minister, dr. *Berzeviczy Albert* v. b. t. t. a képviselőház alelnöke, *Széll Ignác* államtitkár, dr. *Szily Kálmán* ministeri tanácsos, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, *Leövey Sándor* ministeri tanácsos, dr. *Lengyel Béla* ministeri tanácsos, a budapesti tud. egyetem rectora, dr. *Entz Géza* a műegyetem rectora, dr. *Paikert Alajos* cs. és kir. vezértörzsorvos, dr. *Korányi Frigyes* főrendi házi tag, egyetemi tanár, dr. *Kovács József* ministeri tanácsos, egyetemi tanár, dr. *Müller Kálmán* ministeri tanácsos, egyetemi tanár, dr. *Fodor József*, dr. *Högyes Endre*, dr. *Purjesz Zsigmond*, dr. *Szabó Dénes*, dr. *Tauffer Vilmos*, dr. *Tóth Lajos* egyetemi tanárok, továbbá a tudományos intézetek, helyi hatóság főképviselői, a vándorgyűlés központi választmányának és a XXVIII. vándorgyűlésnek egybegyűlt tagjai.

Az elnöki asztalnál helyet foglaltak, *Ráth Károly* Budapest székes-főváros főpolgármestere, dr. *Chyzer Kornél* ministeri tanácsos, mint a XXVIII. vándorgyűlés elnökei, dr. *Lakits Ferencz*, dr. *Prochnov József*, titkárok, *Szalkay Gyula* pénztáros, dr. *Udránszky László* egyetemi tanár, dr. *Horváth Géza* muzeumi igazgató ör és dr. *Mandello Gyula* egyetemi magántanár, mint előadók.

1. Dr. *Chyzer Kornél* elnök a XXVIII. vándorgyűlést hosszabb beszéddel megnyitva, rövid pillantást vet a vándorgyűlések multjára, kiterjeszkedik a vándorgyűlési intézmény eredményeire, fontosságára a jövőben, fentartását oly irányba terelendőnek jelzi, hogy az a fősulyt az orvosi és természeti tudományok népszerűsítésére és terjesztésére fektesse.

2. *Ráth Károly* székes-fővárosi főpolgármester, meleg szavakkal üdvözlí a főváros nevében a vándorgyűlést és sikert kíván működéséhez.

3. Dr. *Lakits Ferencz* titkár felolvasta az állandó központi választmány jelentését, mely indokolja az eddigi szokástól eltérő szervezést, felsorolja az odaitélt pályadíjakat, s egyuttal megemlékezik a vándorgyűlési választmány elhunyt tagjairól.

4. Dr. *Udránszky László* előadja „A chemia befolyása az újabb orvosi tudományra“ czimű értekezését, mely magas színvonalu tudománnyal az újabb gyógyászati törekvések alapjait világositja meg.

5. Dr. *Horváth Géza* „A honfoglaló magyarok természetrajzi ismeretei“-ről tart előadást, kaukázusi utjában nyert nyelvészeti benyomások alapján, mely a tárgy érdekességénél fogva a hallgatóság figyelmét mindvégig lekötötte.

6. Dr. *Mandello Gyula* „Sociologia és természettudomány“ czimen tartott korszerű előadásában a sociológiának, mint különálló tudománynak értékét, közte s a vele rokon tudományok közti viszonyt kritikailag tárgyalja és méltatja.

7. Végül *Chyzer Kornél* elnök a vándorgyűlés magas látogatóinak és vendégeinek köszönetet mondva megjelenésökért, a XXVIII. vándorgyűlést bezárja.

K. m. f.

Chyzer Kornél,
elnök.

Dr. Prochnov József,
titkár.

Marilla magaslati gyógyhely.

Méltóságos dr. Chyzer Kornél minist. tanácsos urnak Budapesten.

Méltóságos Uram!

Régi vágyom, a marillai gyógyfürdőt s annak sanatoriumát egy nagyobb tudományos kör szakkritikájának alávetni, arra késztet, hogy Méltóságodhoz bátorkodjam következő kéréssel fordulni:

Kérem méltóztassék nevemben a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlését tiszteletteljesen meghívni, hogy legközelebbi összejövetelük színhelyéül Marilla gyógyfürdőt jelöljék ki, hol magyar vendégszeretettel és tárt karokkal várom.

Azon kellemes reményben, hogy Méltóságos Uram kérelmemet figyelemre fogja méltatni, maradtam

Budapest, 1896. szeptember hó 7-én.

kitünő tisztelettel

Dr. Hoffenreich.

VIII.

Elnöki megnyitó beszéd.

Chyzer Kornél dr.-tól.

Hazánk ezeréves fennállásának megünneplésére szánt eme gyülekezési hely kiváló alkalmat nyújt arra, a mire ily korszakot lezáró pillanatok késztetik az embert, hogy t. i. számot vessen a multtal, ismerje meg a jelent és szabjon irányt a jövőnek; mert a körülöttünk elterülő országos kiállítás elvitázhatatlan tárgyi bizonyítéka annak, hogy mennyire haladtunk, mivel birunk, mit tudunk s mily irányban evezünk. Vessünk hát mi is, mint a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek tagjai röviden számot a multtal s lássuk, hogy mi a teendők a jövőben.

Multunk rövid, de annál dicsőbb. Ötven éves történetünk, (melyet az állandó központi választmány megbízásából a Nagyváradon 1890-ben tartott nagygyűlés számára megírtam), fényes bizonyítéka annak, hogy intézményünk sikeresen felelt meg mindazon feladatoknak, miket alapítói eléje tűztek. Pedig ők sokat öleltek fel, de az akkoron nem lehetett másképp.

Vándorgyűléseink alapítása 1841-ben összeesik ugyanis a nemzet újraébredésével, azon korszakkal, mely páratlan lelkesedéssel és kitartó buzgalommal igyekezett pótolni mindazt, a mit elődeink századokon át mulasztottak.

Azon korban magyar orvosi és természettudományi irodalom még nem létezett. Mindkettőt teremteni kellett. A haza természeti kincseit alig ismerték s csak igen kis részben aknázták ki. A közegészségügy még a külföldön is csak bölcsőjében volt. Az orvosi rend érdekei még nem képezték égető kérdést, bár az önzetlen *Bugát* már akkor az orvosi rend átokhozó elszaporodásáról szólott.

Mindezek megteremtésére, fejlesztésére egyesültek elődeink s mint-hogy akkor a kiváltságos Tudományos Akadémián s a budapesti királyi orvosegyesületen kívül nem volt az országban más, hason czélokért küzdő egyesület, a mi intézményünket karolta fel a haza minden szakembere, hogy ennek révén terjeszsze az ismereteket s járuljon a fent ecsetelt czélok eléréséhez. De nem is találni az exact tudományokkal foglalkozó említésre méltó magyar férfit, ki a negyvenes években ezen vándorgyűléseken ne vett volna részt s azoknak tevékeny munkása ne lett volna.

A szabadság harczt megelőző utolsó, 1847-ben Sopronban tartott gyűlés pedig, mely a résztvevők számára nézve is, valamennyi előbbi felülmulta, (483 tagja volt), a tudományos gyülekezeteknek oly magas fokát érte el, melynél különbet nyugaton sem képzelhetni. Vándorgyűléseink jó hirneve ekkor már annyira el volt terjedve, hogy a tudománynak oly külföldi coryphaeusai, mint dr. báró *Wattman*, *Viszanik*

Mihály, a nagynevű természetbúvárok, *Hauer F.*, *Hörnes*, *Kollar*, *Heckel* s *Bonaparte Lucián* herczeg személyesen jöttek részt venni a tudományos tárgyalásokon s munkálataink révén gazdagították volna a tudományt, ha a rákövetkező szomorú időszak 16 évre meg nem akasztja vala a soproni gyűlés munkálatainak megjelenését s a vándorgyűlések folytatását.

Ez utóbbi időszak sajátos változást hozott létre a nemzetben. A politikai pályáról leszorított művelt osztály a természettudományok felé fordult, melyek művelését nem gátolták s az elnyomás eme korszaka hasznára vált úgy az orvosi, mint a természettudományi magyar irodalomnak.

Időközben vándorgyűléseink méhkasa több rajt eresztett.

Maguk az alapítók s névszerint a nemzeti nyelvért és tudományért rajongásig lelkesedő *Bugát*, már kezdettől fogva belátták, hogy az évenként csak egyszer néhány napra összejövő szakemberek, kiket azontul semmiféle kapocs nem köt össze, a legjobb akarat mellett sem volnának képesek a kitűzött összes célok megvalósítására s már az első összejövetelnél megalakították a természettudományi társulatot, mely ma céltudatos vezetés mellett, úgy tagjainak számára, mint munkálkodásainak eredményeire nézve ritkítja párját az egész művelt világon s kiválóan megfelel a tudomány népszerűsítésének, de helyhezköötöttségénél fogva nem tehetette fölöslegessé a vándorgyűlések intézményét.

A soproni gyűlés megteremté a ma szintén virágzó s a haza javáért igen sokat tett földtani társulatot, mely csak az által vált lehetőséggé, hogy mint a gyűlés akkori elnöke *herczeg Eszterházy Pál* megnyitó beszédében mondá, a vándorgyűlés „alkalmat nyújtott neki hazafiui kötelességei egyikének lerovására”; s ezt valóban herczegileg róvta le, mert 400 forintnyi évi segélyt ajánlott fel örökre a társulatnak, mit ez ma is élvez.

A régészetnek sem volt otthona, míg azt intézményünk nem fogadta keblére; s ámbátor már az 1844-iki gyűlésen Kolozsvártt megpendítették önálló régészeti társulat eszméjét, a következő pécsi nagygyűlésen *Wenzel Gusztáv* kifejtván azt, hogy természettudományi szempontból mennyire képezi a régészet a vándorgyűlések feladatát, e szavakkal fordult a gyűléshez: „Ápolgassák mindaddig az archaeológiát, míg ez szert nem tehet neki egyedül sajátos tudományos egyesületre.”

S mondjak-e egyebet intézményünk érdemeiről e téren, mint hogy a vajda-hunyadi várat, történelmünk és művészetünk eme fejedelmi remekét, melynek utánzata szemeinket itt e szigeten gyönyörködteti s kebleinket megdobogtatja de ámulatba ejti még a külföldi nézőt is, kizárólag a vándorgyűlés mentette meg a végpusztulástól.

A mezőgazdaság, a mint már a II-ik nagygyűlésen mondák „a természettannak e különös ága”, hazánk életkérdése, kezdettől fogva foglalkoztatta a vándorgyűléseket s VI-ik gyűlésén Pécsen indította meg az országos gazdasági egyesület a mozgalmat gazdasági fiókegyesületek alakítása tárgyában, minek folytán a baranyamegyei a gyűlés tartama alatt alakult meg. Hasonló fiókegyületet alakított a VII. gyűlés Eperjesen s a VIII-ik Sopronban. De a VII-iknek még más közigazdasági szüleménye is volt, a tokaj-hegyaljai bornemesítő társaság, melyet az egyidejűleg orvos, költő és gazda dr. *Szabó Dávid* izgatása teremtet.

A II. nagygyűlésben az állatgyógyászati szakosztályban alakult az állatorvosok-egylete s alapította meg alapszabályait.

Igen messzire vezetne, ha mindazon közegészségi, culturalis, emberbaráti és közgazdasági törekvést és tevékenységet itt csak említeni is akarnám, a mit a vándorgyűlések első, a szabásgharcz előtti szaka kifejtett; azokra vonatkozólag kénytelen vagyok vándorgyűléseink történetére utalni.

A 16 évi szünet letelte után 1863-ban, a midőn a vándorgyűlések megtartását a m. k. helytartótanács bizonyos feltételek teljesítése mellett megengedhetőnek nyilvánította, a választmány által adott felvilágosítások után csakhamar megadatott az engedély s kézbesített a még a soproni gyűlésen megválasztott egyik elnöknek *Báró Eötvös Józsefnek*.

Valóban gondviselészerű intézkedése volt ez a soproni gyűlésnek, hogy végrendeletét oly férfiú kezébe tette le, kinél erre alkalmasabbat széles e hazában akkoron kijelölni nem lehetett volna.

Magas röptű megnyitó beszédében kimutatta e nagy szellem az időközben sorompóba lépett új nemzedéknek, hogy a vándorgyűlések intézményére most is oly szükség van, mint volt a megalakításkor s hogy eredetileg kitűzött céljok sem változott. Hogy az azóta megtartott nagygyűlések is mennyivel járultak a haza megismertetéséhez, az orvosi és természettudományok, a közegészségügy, a közművelődés fejlesztéséhez, idő szűke miatt arra nézve is csak a munkálataikban lerakott szellemi kincsekre vagyok kénytelen utalni. Ott vannak kiállítva a közművelődési csarnokban. E helyett azon kérdést óhajtom megvilágítani, hogy ma, midőn minden szakembernek meg van a maga egyesülete, a melyben szakával foglalkozó társaival találkozhatik, a hol másokat taníthat s maga okulhat, fennáll-e a vándorgyűlések szüksége eredeti alakjukban, s kell-e a megváltozott viszonyok folytán változtatni eredeti irányukon a jövőben? s ha kell, mily módon? Nézetem szerint ma csak oly szükséges ez intézmény, mint valaha volt s irányán is csak annyiban kellene változtatnunk, hogy az újabb időkben különben is sürűbb népszerű előadásoknak túlsúlyt kellene engedni a szakszerű előadások felett, melyek most inkább saját szakbeli egyesületeikbe utalandók. Szóval a vándorgyűléseket főleg a tudományt népszerűsítő és ismertető gyűlésekké kell tennünk.

Ez az irányuk sem volna új.

Már az I-ső gyűlést megelőzőleg mondta *Bugát*, hogy „a tudományok megszűnven monopoliumok lenni, azoknak eredményét véka alá rejteni emberiség elleni véték volna“ s ebből kifolyólag a nagygyűlések végére oly népszerű előadásokból álló gyűlést javasolt, a melyben a laikusok is részt vegyenek.

Idők folyamán mindinkább szaporítottuk a népszerű, ismeretterjesztő előadásokat a nagygyűléseken.

Ma *Bugát* indítványát meg kell fordítanunk. A nagygyűlések szervezése első sorban nem a szakemberekre, de a nagy közönség igényeire legyen tekintettel. A nagygyűlésben résztvevő szakemberek úgy is megtalálják egymást s találnak időt és módot eszméik kicserélésére, gyűjteményeik megtekintésére és tanulmányozására, újabb találmányaik, módszereik bemutatására és szakszerű előadásaik megtartására.

Igaz, hogy ily hasonló célok felé törekedő ismeretterjesztő egyesüle-

teink is vannak már úgy a székes-fővárosban, mint a vidéken. Ilyen ma maga a Természettudományi Társulat, ilyen a közegészségügyi egyesület, ilyen a kolozsvári orvos természettudományi egyesület s ilyenek részben a többi vidéki orvos- és természettudományi társulatok. Csakhogy mindezek helyhez kötöttek s a vidékiek, a kolozsvárit kivéve, még aránylag kevés oly szakterővel is rendelkeznek, mely eme feladatoknak akár idő vagy a kellő eszközök hiányánál, akár más egyéb okoknál fogva meg-elelni képes volna.

De ha széttekintünk kiállításunknak közművelődési, közoktatásügyi és közegészségügyi tárlatain is, ott is szemünkbe tűnik, hogy a tudomány művelésének igen számos eszköze mellett a tudomány népszerűsítésének aránylag igen kevés nyomára akadunk.

Már pedig arra, hogy a természettudományok legelemibb alapismeretei úgy művelt osztályunknak, mint a nagy közönségnek vérebe menjenek át, rendkívül nagy szükségünk van úgy közművelődési, mint különösen közegészségi, de nemzetgazdasági szempontból is.

Különösen emelem ki a közegészséget, nem csak azért, mert szolgálatom, de közgazdasági szempontból is, mert egészség nélkül nincs erő s erő nélkül nincs munka. A gyakorlati Anglia egyik legnagyobb államférfia *lord Beaconsfield* erről ezt mondá: „egy ország nagysága első sorban lakóinak physikai fejlődésétől függ; s mind az, a mi azok egészségének javítására történik, a nemzet nagyságának és fényének alapjául fog szolgálni.”

Ez a közegészség pedig nálunk nagyon selyli a természettudományi alapismeretek hiányát.

Ugyanis a közegészség megóvására, az egészséget és életet veszélyeztető ártalmak elhárítására alkotott törvények és kormányrendeletek ma az ujabbkori természettudományi vívmányokra vannak alapítva s tekintve az állam feladatát és kötelességét sokszor igen szigorú, az egyéni szabadságot a közjó érdekében nagyon is korlátozó intézkedéseket képeznek.

Már pedig az egyéni szabadság sérelme minden körülmények között kellemetlen; hátha még azután a nagy közönség az intézkedések indokát nem értvén s felfogni képtelen lévén, azokban csak zaklatást lát, s a helyett, hogy azok végrehajtását saját érdekében elősegítené s ellenőrizné, azokat kijátszani igyekszik.

Ezeknek megakadályozására oktatnunk kell a nagy közönséget, meg kell vele ismertetnünk a természeti alapigazságokat s ez által csökkenteni fogékonyságát a babona iránt, mely képzelhetetlen kárára van. De művelt osztályunknak is nagy szüksége van még a természettudományi ismeretek elsajátítására, mert közoktatásunknak ily irányu eredményét még igen kis mértékben tapasztalni.

Igen jelentékenyen lendíthetnek ezen hiányokon a vándorgyűlések, ha évenként, vagy kétévenként a szakemberek, bármely hasonczélú egyesületek tagjai legyenek is, saját otthonukba viszik el s érthető kedves modorban tálalják fel ezen ismereteket azoknak, kik elsajátításukra a fővárosba nem jöhetnek.

A szakemberek részéről a tudomány terjesztésére hozott eme áldozat, a mig egyrészt hazafiui kötelesség, másrészt kellemes szórakozás, de ismeretszerzés is, mert eltekintve egyébtől, mindannyiszor az ország más-más vidékét tanulják megismerni.

Az ilyen vándorlás sokféle hasznának ecsetelésére, legyen szabad egyik elődömnek, az 1844-ben Kolozsvárt tartott vándorgyűlés elnökének, Erdély akkori főkormányzójának, a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, gróf *Teleki Józsefnek* a nagygyűlés megnyitó beszédéből vett szavait idéznem:

„A ki meggondolja mennyit éleszti az mindazon helyeken, hol vándorlásaiban megállapodik, a tudományok, különösen a nagy, részleteiben kimeríthetetlen természetet vizsgáló tudományok becsülését, szeretetét; a ki tekintetbe veszi a természeti tudományoknak, épen azoknak, melyeknek anyagi jólétünkre legnagyobb befolyásuk van, melyek főképp ennek előmozdítása körül foglalatoskodnak, az általi gyarapodását, hogy honaink legjelesebb természetvizsgálói a természet különböző ajándékaival pazarolva ellátott kis hazánk majd egy, majd más részében ezekkel a helyszínen ismerkedhetnek meg és egyesült erővel egymást kölcsönösen segítve gyűjtött ismereteiket központosítva terjeszthetik a tudós világ elébe, tarthatják fenn a késő maradék használatára; a ki felfogni képes azon következményeket, melyeket a két hazának minden részében elszórt természettudósoknak egymással közelebbi megismerkedése, időről-időre tudományos társalgása, szorosabb érintkezése szülhet, a ki mind ezt összeveszi, lehetetlen, hogy meg ne győződjék ezen vándor társulat üdvös hatásáról, eredménydús működéséről.“

Kövessük hát eme nagy hazánkfia tanácsát, példáját és terjeszszük a tudományt továbbra ezen az uton is. Egyesüljön e célra minden egyes, ki erre hivatást érez, de egyesüljenek a hasonló célokért küzdő említett egyesületek is, mert azt a haza érdeke parancsolja, melyet a jövő évezredben csak tudománynyal tarthatunk fel.

Végül még egy kedves kötelességet teljesítek, a midőn *Perczel Dezső* belügyminister és *Wlassics Gyula* közoktatásügyi minister urak ő Nagyméltóságai s többi magas vendégeinknek hálás köszönetet mondok szives megjelenésökért, a melylyel a közegészség s közművelődés iránti meleg érdeklődésüket tanusították s a vándorgyűlés intézményét méltányolják.

Ezzel az ülést megnyitom.

IX.

Üdvözlő beszéd.

Ráth Károly székes fővárosi főpolgármestertől.

Uraim!

Csak egy kedves, igen kedves kötelességet teljesítek, midőn a magyar orvosok és természetvizsgálók 28-ik vándorgyűlését s illetve ezen mai nagy-gyűlésnek összes tagjait, Budapest székes-főváros törvényhatósága nevében, melynek élén állani szerencsém van, legőszintébb hazafiui örömmel üdvözlöm, de egyszersmind meleg köszönetemnek adok kifejezést azon szives intézkedésért, mely szerint ez évi vándorgyűlésnek színhelyéül Budapest székes-fővárosát kijelölni méltóztattak.

Őszinte örömmel üdvözlöm Önöket, Uraim, egyrészt azért, mivel a főváros szívesen ragadja meg az alkalmat, a tudomány iránti igaz hódolatának kifejezésére, valamint arra, hogy tiszteletét nyilvánítsa azon férfiak iránt, kik a tudomány és a haladás zászlaját magasan lobogtatva a közegészség fontos ügyéért lelkesülnek; de másrészt azért, mert a székes-főváros közönsége s törvényhatósága is akkép van meggyőződve, hogy a közegészségi ügy helyes kezelése és rendezése, a közegészségi törvények szigorú és lelkiismeretes végrehajtása a közjólétnek mellőzhetlen feltételét s nagyfontosságú állami érdeket képez, melyet előmozdítani nemcsak a humanitás magasztos s nemes követelménye, hanem egyszersmind hazafiui szent kötelesség.

A főváros főtörekvése odairányul, hogy Budapest mielőbb a nagyobb világvárosok sorába emelkedjék; odairányul, hogy nemcsak a politikai és társadalmi, nemcsak a kereskedelmi, ipar és a materiális érdekek, hanem egyuttal a tudomány és művészetnek vagyis a szellemi életnek is méltó központja legyen, oly központ, melyből minden nemesre, jóra és magasztosra törekvő mozgalom kiinduljon; mert csak ott, hol az anyagi és szellemi haladás egyiránt uralkodik, ott van igazi jólét, ott van élet, boldogság és dicsőség!

Ezen meggyőződésemenek kívántam ez alkalommal is rövid szavakban kifejezést adni és midőn a m. t. nagygyűlést Budapest székes-főváros nevében ujjalag hazafias örömmel üdvözlöm és egyszersmind azon megtiszteltetésért, melylyel engemet kitüntetni méltóztattak, mélyen érzett köszönetemet nyilvánítom, azon őszinte óhajomásnak adok még kifejezést, hogy Önöknek a közegészségi ügy érdekében kifejtett, az emberiség és a haza javára irányzott nagyfontosságú működését a legjobb siker koronázza.

Isten hozta Önöket, Uraim! a székes-fővárosban.

X.

Titkári jelentés.

Lakits Ferencz dr.-tól.

Egyik vándorgyűléstől a másikig lefolyó időn belül az illető gyűlésekből eredt teendők elvégzése és a következő gyűlések előkészítése a vándorgyűlések állandó központi választmányának feladata. Miképen és hogyan járt el e választmány egyik gyűléstől a másikig, arról annak nevében beszámol a titkári jelentés. Mivel pedig a gyűlések közt rendszerint két év szokott elmulni, természetesen, hogy ez idő alatt több, az egyik gyűlésen felmerült kérdés elvesztheti aktualitását, más meg előtérbe nyomul, a természeti és orvosi ismeretek állapota közben változik, módosul, és így vándorgyűléseink titkári jelentései nemcsak az adminisztratív dolgok elsorolásából szoktak állani, hanem általánosabb vagy konkrétebb, főleg a vándorgyűlésekkel és azok szervezetével összefüggő kérdéseket legalább érintenek, az állandó választmány tevékenységének mintegy irányát festik.

Ha valaha csábító lett volna azért az alkalom szélesebb mederben mozgó jelentéssel lépni a m. t. nagygyűlés elé, a jelen alkalom, mikor XXVIII., az ezredév ünnepségeivel kapcsolatos vándorgyűlésünket itt, az ugyancsak az ezredévvvel összefűzött kiállításnak egyik csarnokában tartjuk meg, mindenesetre az lett volna.

De mert az ünneplésnek ezen előre haladott idejében ilyféle alkalmi beszédből természetesen már igen számos hangzott el és mert úgy látszik egyebek közt, mintha e tekintetben a figyelem is némikép kifáradt volna, épen nem élek az alkalommal, hanem kizárólag elsorolom a XXVIII., pécsi vándorgyűlés óta lefolyt két év dolgait.

Egyet azonban nem hallgathatok el és ez az, hogy az elfogulatlan szemlélő sokban, mit a meglevőnek igényével emlegettek, inkább arra ismert, a mit, hogy meglegyen, óhajtanánk! Azt látta: milyennek kellene lennie egy kulturális misszióját minden más nép vagy nemzet országával egyformán teljesítő Magyarországnak, melytől más országok épen annyit tanulnának, mint a mennyit tanul Magyarország tőlük! És ezért szükséges mindenkinek közreműködése, ezért kell minden kulturális intézményünket fenntartanunk, még ha talán látszólag nem is annyira hézagot pótló ma már, mint volt megalapításakor.

A pécsi XXVIII. vándorgyűlés „Munkálatai“-nak kiadását azonnal a pécsi gyűlés lefolyta után folyamatba tettük és azok 22 ivnyi terjedelemben és az elhunyt elnöknek, *Szabó Józsefnek* kitűnően sikerült arczképével diszitve alig néhány hóval a gyűlés után meg is jelentek, és méltóan sorakoznak a vándorgyűlések Munkálatainak immár 27 kötetre rugó diszes sorába. A Munkálatoknak leginkább a titkárságra háruló kiadásán kívül az állandó választmány a lefolyt időben tartott gyűlésein első sorban a pécsi nagy gyűléstől hozzá utalt indítványokkal foglalkozott és azok közül az orvosi szakosztály véleménye és ennek az egész választmány elfogadta határozata alapján *Serli Sándor* dr. szatmármegyei főorvosét, mely a népiskolának közegészségügyileg megfelelő tervét tárgyalja, a közoktatásügyi miniszteriumhoz terjesztette fel, *Lőwy Lipót* dr. tb. főorvosét pedig, mely Pécs város csatornázásáról szól, Pécs sz. k. város közönségéhez tette át, mindkettőt részéről is a legmelegebben ajánlva az illetékesek figyelmébe.

Több gyűlésen foglalkozott a központi választmány a XXVII. pécsi gyűlést követendő volt gyűléssel. Felmerült és sok érveléssel támogatott egy 1895-ben valamelyik fürdőn vagy ilyenek közelében levő vidéki városban tartandó vándorgyűlés terve. De mert természettudományi intézményeink közül a legrégibb, az orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlései, mely a ma áldásosan működő összes természettudományi és orvosi társulatoknak szülője, az ezredév megünneplésének keretéből ki nem vonhatta magát, és így az idő rövideje és egy bizonyos fokú láz, mely mindent 1896-ra irányított, előre is már egy 1895-dik gyűlésnél a sikertelenség magvát hintették el, az állandó választmány ezuttal megmaradt az utóbbi évtizedek alatt szokásossá vált két évi szünetnél és a XXVIII. gyűlést a már mondottaknál fogva a millenniummal kapcsolatosan 1896-ra, *Budapestre* helyezte. És ha összevonva is, de külön megtartandónak határozta el, mert az orvosi és közegészségügyi kongresszusba, illetve annak a rokon egyesületekkel való rendezésébe csak úgy mehetett volna bele, ha egyuttal természettudományi

kongresszus is létesülhetett volna, hogy így vándorgyűléseink orvostagjai az orvosi, tulajdonképi természetvizsgáló, nem orvos tagjai pedig a természettudományi kongresszusban vettek volna részt. Sok oknál fogva azonban természettudományi kongresszusunk nem létesült és így vándorgyűlésünk ezen egészen független gyűlésben dokumentálja létezését, mást ez alkalommal nem is akartunk. Itt említem fel, hogy a kereskedelemügyi miniszter úrnak felhívására vándorgyűléseink is részt vesznek egyéb tudományos testületekkel és társulatokkal együtt a kiállításon, szintén csak létezésünk igazolásául, mert különben sem lehet a vásárra menés a tudományos és közművelődési intézmények czélja.

Még be kell számolnunk i. t. nagygyűlés a vándorgyűlések által hirdetett pályázatokkal. E tekintetben a lefolyt két év nem volt meddő. Kiadhattuk — annyi év és kísérlet után — végre a Szurmák-féle, közben 500 frtra szaporodott pályadíjat, melyet *Buday Kálmán* dr., most kolozsvári egyet. tanár, nyert el „*Az izületi tuberkulózis*“ czimű nagyszabású és nagybecsű munkájával; kiadtuk továbbá a Sajó Károly-félét, melyért *Raum Oszkár* meteorologiai intézeti aszisztens pályázott sikeresen Magyarország eső-térképével, melyet a kiállítás meteorologiai pavillonjában látunk. Ha most még megemlítem, hogy állandó központi választmányunk a XXVIII. nagygyűlés beleegyezésének tudatában tagjainak ügyrendszerü kiegészítését a következő vándorgyűlés nagyválasztmányának tartotta fenn, valamint megemlítem, hogy a XXIX. vándorgyűlés helye és ideje felől ez idő szerint csak annyit hozhat a XXVIII. nagygyűlés örvendetes tudomására, hogy *Marilla-völgyről* meleg hangon tartott meghívás érkezett, be is fejezhetném az áll. köz. választmány nevében elmondott ezen titkári jelentésemet, ha még egy szomorú kötelesség nem hárulna reám.

Társulatok, egyletek, intézmények kisebb nagyobb időközökben tartani szokott összejöveteleiken a közben elhunyt társakról megemlékeznek. Mennyivel inkább kell a kegyelet ezen módjának az orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinél nyilvánulnia, mikor ők kénytelenek azt vallani, hogy az egész emberből csak annyi marad meg, a mennyi munkálkodásának eredménye és a mennyi az utódoknak reá való megemlékezése. Azoknak a férfiaknak emléke, kiket elvesztettünk, más téren is meg fog maradni; kevesen vagyunk és így könnyen érthető, hogy egymásik a legkülönbözőbb téren kell, hogy érvényesüljön. És ezért fel is vagyok mentve attól, hogy e férfiaknak emlékezetét vissza idézve életüket leirjam és érdemüket kimerítően méltassam. De igenis kötelezve vagyok, hogy az állandó választmány nevében ez ünnepélyes gyűlés színe előtt kegyelettel és hálával adózzam a vándorgyűlés oszlopos tagjainak, főleg akkor, mikor azok között még egyikét az első alapítóknak sirathatjuk el. És engedje meg a mélyen tisztelt nagygyűlés, hogy ez alapító tagunknak emlékével kezdjem meg kegyeletünk lerovását. *Jedlik Anyos* nevét ma az egész világon a legszorosabb kapcsolatban emlitenék a korunkat minden egyébnél jobban jellemző electro-motorikus gépekkel és találmányokkal, ha *Jedlik* véletlenül nem magyarnak születik és nem szerzetes-tanárnak készül. Így beírta, hogy a dinamo gépek elvét megállapítva, azt laboratoriumi kísérletnek tekintse és azon csak cellájának falain belül elmélkedjék. Gépeinek mintáit a közoktatásügyi pavillonban láthatni. Messze vezetne, ha *Jedliket*, a magyar fizikusok ezen kitünő-

ségét, tudományos buvárkodásában csak nagy lépésekben is követni akarnánk, itt csak rá akartunk mutatni és beérjük annak kiemelésével, hogy még életében a külföld tudományos körei is elismerték érdemeit.

A vándorgyűléseket 1840-ben életre hozott lelkes csapatnak utolsója volt ő; a míg testi szervezete bírta, egy gyűlést sem mulasztott el és így alkalmunk volt őt még a nagyváradi jubilaris gyűlésen is körünkben üdvözölhetni, hol még 90-ik évében a legnagyobb rigorozitással elnökölt a természettudományi szakosztályban, sőt még reá két évre is a brassói gyűlés alkalmából levélben mentette ki magát.

Ha nem is voltak az első alapítók közt, de az intézményünk történetében szereplők közt méltó helyet foglalnak el többi halottaink is! Alig távoztunk el Pécsről, elhunyt *Varga Géza* dr. Debreczen főorvosa, ki az alkotmány visszaállítása óta tartott gyűléseken kettő kivételével ott volt, ki a XIX. debreczeni gyűlés egyik intéző titkára és lelke volt, kinek szerkesztésében jelent meg Hajdúmegye leírása. Őt követte a magyar zoologiai tudomány egyik büszkesége, a régi — hogy úgy mondjam tábla-bírói — korból mintegy alaposzlopként átjöttek típusát mutató *Frivaldszky János*, kinek nagy érdemeit Magyarország faunájának kikutatása és ismeretése körül más, hivatottabb társunk más helyen el is mondta. Itt csak reámutatunk azon számos kitűnő értekezésre, melyet az 1843-iki temesvári 4-ik vándorgyűlés óta lefolyt gyűléseken tartott; hiszen a 9-ik óta, melyet 1863-ban Budapesten tartottak, alig egyen vagy kettőn nem volt ott és lehetőség szerint azon vidék faunájáról értekezett. És ha valamely vidék speciális bogarának lelőhelye vagy az idő, mikor meg volt fogható, úgy kívánta, *Frivaldszky* szó nélkül ott hagyta az ebédet, vacsorát, a társaságot és ment az illető bogarat keresni. Valósággal ragaszkodott vándorgyűlési intézményünkhöz a chinin megédesítője, *Rozsnyai Mátyás* aradi gyógyszerész. Ő is már az 1868-iki egri 13-ik gyűlésen részt vett és ettől fogva egyes-egyedül a szombathelyi XXI. gyűlésen hiányzott. Ő nyerte meg a Koczianovich és Szurmák által a chinin nem keserű alakjának előállítására kitűzött pályadíjat; ő volt az aradi XV. gyűlésen az egyik mozgató rugó; főérdeme volt az országos gyógyszerészeti egyesület megalapításában, melyet az aradi gyűlés indított meg, később több ízben a gyógyszerészeti szakosztály elnöke. Nemcsak szak- és kartársai, hanem összes ismerősei körében is mindig rajta volt, hogy a vándorgyűléseknek hiveket szerezzen, magukon a gyűléseken pedig a résztvevők közti minél sűrűbb és bensőbb érintkezésnek minden tekintetben pártolója volt.

Már a fiatalabb nemzedékhez kell számítanunk ötödik halottunkat, *Barts József* drt, a pozsonyi országos kórház igazgatóját. Vándorgyűléseinken az 1880-ban Budapesten tartott XX-ik gyűlésen jelent meg először és már a következő XXI. gyűlés élete egyik főtörekvését koszorúzhatta meg, odaitélvén neki a *Batizfalvy*-féle pályadíjat, orvosi műszótáráért, melyet a vándorgyűlések történetének ékeztollu szerzője, különben állandó választmányunk és ezen nagygyűlésnek is szeretett elnöke, *Chyzer Kornél* dr. klasszikusnak nevez és a mely az elmúlt 15—16 évben egyik leg-hathatósabb tényezővé vált arra nézve, hogy orvosaink is ma már ha magyarán még nem is, de mindenestre jobb magyarsággal beszélnek. Férfi kora delén nagyon is korán vesztettük el őt, ki mint orvos, mint ember bármily derék volt is, nem léphetett magamagának mint magyarnak nyomába!

És meg kell e hozzá képest szerény körben emlékeznünk utolsó gyűlésünk nagyérdemű elnökéről, *Dulánszky Nándor* pécsi püspökről. Ha e férfi egész életében csak azt a gondolatot érlelte volna meg, melyet tényleg meg is valósíthatott: helyre állítván hazánk egyik legrégibb, a maga nemében és mai alakjában páratlan székesegyházát, akkor is elmondhatnók emlékéről a latin költővel: aere perennius. De ezen nagy műve mellett egyéb kisebb-nagyobb dolgokat is létesített és vándorgyűléseinknek is — bár betegsége folytán körünkben meg sem is jelenhetett — 1000 frttal egyik alapító tagjává lőn! Áldott és tisztelt legyen köztünk emlékezete!

De áldott és tisztelt a többi elhunyté is, kik halálukkal is az általuk annyira szeretett intézmény életrevalóságát igazolták, mert kidülvén mint a vándorgyűlések oszlopai, az intézménynek támogatását, virágzását örökül másoknak hagyták, eleget tévén az egyetlen Igaznak és Öröknek, a természeti törvénynek, mely az egyes megsemmisülését követeli, de az összest tova fejleszti!

XI.

A chemia befolyása az újabb orvosi tudományra.

Udránszky László dr. kolozsvári egyetemi tanártól.

Az orvosi tudomány és a chemia már régóta szorosabb kapcsolatba kerültek egymással. Az alchymisták még egyszerűen a bölcsek kövével igyekeztek a betegekre hatni, azt állítva, hogy a betegségek gyógyítása csakis a szervezet egyes részeinek és a bölcsek kövének kölcsönös egymásra hatása útján érhető el. A Paracelsus által alapított iatrochemiai iskola a chemiát az orvosi tudományra való vonatkozásában már egészen másként kezdette művelni és fejleszteni. Az orvostudománynak úgy elméleti, mint gyakorlati kérdéseit mind a chemia segítségével igyekezett megfejteni; az életjelenségeket a chemia akkori állásának megfelelően képzelt chemiai folyamatok gyanánt tekintette s szigoruan chemiai alapra fektette a betegek gyógykezelését is.

A iatrochemia, de különösen annak megalapítója meglehetősen mostoha elbánásban részesültek a kortársak s az utókor részéről. Paracelsus-nak kevés tisztelője, de annál több ellensége volt, s csakis a legutóbbi évek irodalmában jut mind jobban előtérbe az ő teljes rehabilitálására való törekvés. Nekünk orvosoknak pedig különösen kötelességünk vele szemben a hála kegyeletes adóját leróni. Fáradhatlan tevékenységével és agitatorius működésével kivitte ő, hogy a chemiát számos főiskola immár közel 400 évvel ezelőtt az orvosi tanfolyam rendes tárgyai közé felvette. Ha Paracelsus semmit mást nem tett volna, úgy ezen egy sikereért is már hálás elismerést kell éreznünk iránta.

Manapság a chemiát akkor vesszük igénybe, midőn a különleges feladatok megoldását chemiai uton lehet legbiztosabban remélnünk. Ezzel szemben a iatrochemia az orvostudomány összes elméleti és gyakorlati érdekeit minden megkülönböztetés nélkül a chemia segítségével

igyekezett kielégíteni. Az élet összes folyamatait chemiai alapon magyarázta s a test rendes életműködésének minden zavarán chemiai szerek alkalmazásával igyekezett segíteni.

Ezen tulságba vitt általánosítás folytán Paracelsus tana mindenfelé nagy nehézségekkel találkozott és aránylag rövid életű is volt. A iatrochemia mint ilyen egyébként már azért sem lehetett életképes, mert a keret, melyet a chemiának az orvostudománynyal ezen alakban megkísérelt összekapcsolása képezett, nem volt elégséges arra, hogy határain belül maga a chemia is önállóan továbbfejlődhessék. A chemiának külön kellett válni az orvostudománytól s függetlenül, szabadon haladni céljai felé. Csakis így juthatott el első sorban az anorganikus és azután az organikus chemia is kifejlődésében odáig, hogy most már nemcsak az tudományok s ezek közt az orvosi tudomány, hanem a gyakorlati élet is a legkiadóbb mértékben élvezik és hasznosítják a chemiai buvárkodás bámulatos eredményeit.

Paracelsus hatása alatt az egyetemek orvosi karai a chemiát saját tanulmányi körükbe vonni törekedtek. Chemiai tanszékek keletkeztek a főiskolák orvosi karaiban, s az orvosi karokban működő chemikusok természetszerűleg kötelességüknek tartották, hogy orvosi dolgokkal is foglalkozzanak. A technikának, a physikának gyors haladása azonban később elterelte a chemia figyelmét és érdeklődését a biológiától s a chemiai tanszékek is, sajnos, legnagyobbbrészt ismét kiváltak az orvosi karokból.

Jóformán ugyanezen időre esett a mikroszkópnak addig nem várt tökéletesítése s főleg erre visszavezethetőleg, de másfajta tényezőktől is függőleg a morphologiai tudományoknak hatalmas fellendülése. A morphologiai irány belekapott az orvostudományba is és jó ideig minden versenytárust kizárva, szinte egyedül uralta azt.

A morphologiának ezen egyeduralma lassan-lassan elnyomta az orvosi tanulás és tanítás sok ágát, s egyoldalúsághoz vezetett. Hogy továbbfejlődésében meg ne akadjon, az orvostudománynak újból más segédeszközök után kellett néznie. Megint közeledni kezdett tehát a chemiához is, de egészen más viszonynak kellett keletkezni a két tudomány között, mint a milyen viszonyban már régebben egymással állottak.

Az orvostudomány különféle és változatos problémáinak megoldásánál az általános chemiától rendszeres segítséget nem várhatott, mert az általános chemia természetszerűleg más tudományok igényeivel sokat nem törődve igyekszik első sorban saját feladatait megfejteni. A chemiának fényes sikereiből az orvosi tudomány is kivehette ugyan a maga részét, hasznot is merithetett azokból, de ez az istápolás rendszeres nem lehetett.

Arra kellett tehát törekedni, hogy az orvostudomány a chemiával saját speczialis érdekeinek szemmel tartása mellett társulhasson. Ezen alapon indult meg az u. n. „élet- és kórvegytan“ és ezen az alapon nyert a chemia egyuttal a mai orvostudományra nagymérvű befolyást.

Az orvostudomány minden ágában nagyon, de nagyon sokat köszönünk a chemiának. Annak megismerése, hogy valamennyi élő lénynek közös alapvető sajátságai bizonyos chemiai folyamatokra vezetendők vissza, époly fontossággal bír a ma uralkodó természettudományi felfogásra nézve, mint a milyen befolyást gyakorol más tekintetben is a chemia az élettanra, a kórtanra és az orvoslásra egyaránt.

Szervezetünk anyagforgalmának összes szabályait nem ismerjük ugyan még, de azért már több tekintetből képesek vagyunk testünk háztartásának igényeit úgy élettani, mint kóros viszonyok között biztosan körülírni, s egyuttal — egy bizonyos határig legalább — előre kiszámítható módon kormányozni is. A mit az anyagforgalomról ma tudunk, azt jórészt csakis kémiai módszerek segítségével lehetett kikutatni. Liebig, Pettenkofer és Voit müncheni iskolájának, továbbá Pflügernek és másoknak munkássága alapján számokban kifejezve látjuk magunk előtt szervezetünk munkájának végeredményeit s ennek megfelelően megint számokban kifejezve formulázhatjuk az életműködésekkel kapcsolatos veszteségeknek megfelelő pótlásokhoz szükséges követelményeket. Ez már egy emberre vonatkozólag is nagy jelentőséggel bír; az idevágó tapasztalatoknak igazi horderejét azonban főleg akkor méltányolhatjuk, ha nagy embertömegek táplálásáról van szó. Nagy embertömegeknek hosszabb időn keresztül munkaképes állapotban megtartása könnyen érthetőleg jelentékeny gazdasági érdekét is képvisel s ezért fontos, hogy a munkaképességet lehetőleg olcsó, de egyébként minden tekintetben kielégítő táplálás révén biztosíthassuk.

Az anyagforgalom tanának kémiai módszerek segélyével elért megalkotása nélkül ma különben még rationalis diätetikáról sem beszélhetnénk. Az anyagforgalom kutatásának egyelőre az elméleti orvosi tudományt érdeklő sikerei tehát az orvoslásra is mind jelentősebb befolyást nyertek.

Ugyanígy vagyunk a chemia szerepével és jelentőségével az orvostudománynak még sok más ágában is. A betegségek diagnosztikájának egyik igen jelentékeny és még mindig rohamosan bővülő fejezetét a különféle körülírt igényeknek megfelelő kémiai módszerek képezik. Az emésztésnek, a kiválasztásnak különféle betegségeit nem is lehet másként felismerni, mintha a kémiai elemzést igénybe véve keressük a betegség természetét. A gyomorbetegségekkel foglalkozó orvosnak ma egész kis laboratórium kell, hogy rendelkezésére álljon, ha a modern álláspontnak megfelelően kíván tájékozódni az esetek természete felől, s ha betegeinek kezelését is a ma érvényes szabályok nyomán vezetni igyekszik.

Nem kevésbé fontos szerep jutott a chemiának a mérgezések tana körül s a törvényszéki orvostanban is. Különös nyomatékkal lehet továbbá hangsúlyozni a chemiának azon sikereit, melyeket a fertőző betegségek tanában elért. A rohamosan halmozódó kérdések megfejtésére a mikroszkóp és a mikrobák tenyésztése elégséges nem lehetett. Épen ezért a mikrobák kémiai tevékenységének, kémiai terményeik élettani hatásának tanulmányozásától joggal sokat lehetett várni. Igaz ugyan, hogy az ily irányú kutatásokhoz fűzött vérmes remények mind kielégítést nem nyerhettek, de azért nem tagadhatni, hogy az eddig elért eredmények is már eléggé buzdítók arra, hogy a kutatás ezen alapon továbbvezetessék.

A pharmakotherapiában végbement átalakulásnál, a pharmakodynamiának mai fellendülésénél szintén lépten-nyomon reá akadunk a chemia elősegítő és istápoló hatására. Már Paracelsus igyekezett az addig egész tömegükben alkalmazott gyógynövények helyett ezek quintessenciáját meglelni s ezt alkalmazni a betegek gyógyításának céljaira. Ő

nem jutott még tovább, mint hogy extractumokat és tincturákat készített; ma pedig már ott vagyunk, hogy a legfontosabb gyógynövények legtöbb hatóanyagát ismerjük, s ezek chemiailag tiszta, tehát állandóan megbízható és biztosan adagolható formában állanak az orvos rendelkezésére. Különféle nyers növényi készítményeket, az ezekből tiszta állapotban előállított hatóanyagok pótolhatják.

Nem lehet czélom a chemia jelentőségét és szerepét az orvostudomány minden egyes fejezetében külön-külön körülírni. Inkább csak arra szoritkozom, hogy a sokféle chemiai buvárkodási irány közül kijelöljem azt, melynek az orvosi tudomány mai alakulására felfogásom szerint legnagyobb befolyása volt s mely a jövőben is még soká döntő szereppel fog birni.

Az élet összes folyamatai tudvalevőleg a sejtekhez kötvek; az életjelenségeknek megfelelő chemiai átalakulások a sejtekből indulnak ki s egyszersmind bizonyos megváltozásokat hoznak létre a sejtek chemiai összetételében és sajátságaiban. E megváltozások ismerete tehát az első lépés az élet folyamatainak megértésében. Ezen megváltozásokat pedig csak úgy foghatjuk fel, ha pontosan ismerjük annak a közegnek összetételét, melyben e változások végbemennek, vagyis más szóval a sejtek összetételének ismerete azon alap, melyre az életjelenségeknek élettani avagy kóros lepergésére vonatkozólag további következtetéseknek felépíthetjük. Épen ezért a sejtek chemiája, a cytochemia azon fejezete az orvostudomány czéljaira alkalmazott chemiának, mely az orvostudomány mai alakulására lényeges hatással volt s további fejlődésére is még döntő befolyással fog birni.

Azt már régen tudták, hogy a sejtek állománya, a protoplasma, javarészt fehérjékből áll, azonban csakis az utolsó két évtizedben sikerült a sejtekben előforduló fehérjét tüzetesebben megismerni, s ezeknek a sejtekben elosztását és functioit áttekinteni. Ma tudjuk, hogy a sejt magvában egészen más fehérjevegyületek vannak tulsulyban, mint a sejtestben s ha figyelembe vesszük ezen különleges fehérjevegyületeknek egyébkénti viselkedését, már ez idő szerint is elegendő alappal következtethetjük azt, hogy a sejtmagnak és a sejtestnek az életjelenségek szempontjából olyannyira fontos fajlagos functióinál e fehérjevegyületeknek lényeges szerepük van.

E fehérjét a tüzetesebb tanulmányozás czéljából okvetlenül megkivánt nagyobb mennyiségben nem könnyen lehet a sejtekből ugyanolyan állapotban előállítani, mint a milyen sajátságokkal azok a sejtben az élet tartama alatt szerepelnek. Minden beavatkozás, melylyel a sejt-hez nyulunk, hogy annak egyik vagy másik fontos alkotó részét kivonjuk, a sejt életét fenyegeti, sőt legtöbbször tönkre is teszi azt. Legegyszerűbb formájában a sejt halálát akként értelmezhetjük, hogy az élő protoplasmában szereplő complexvegyületek kisebb-nagyobb számban vízmolekulákat vesznek fel magokba, s a vízfelvétel folytán szét hullnak. Ezen hydratatio mindenképen jelentékeny akadályul szolgál azon törekvésünkben, hogy az élő sejtet felépítő vegyületeket azon formában kaphassuk meg, a melyben azok az életben belül szerepeltek. Az élő vegyületek helyett ezek törmelékeit kapjuk s e törmelékeknek sajátságai révén vagyunk kénytelenek magunknak a sejtben szerepelt combinatiokról képet alkotni.

Az élet fentartására nézve olyannyira fontos haemoglobinról például Hoppe-Seyler vizsgálatai nyomán tudjuk, hogy a haemoglobin addig, amíg a vörös vértestekben befoglaltatik, bizonyos tekintetektől kémiai szempontból egészen másként viselkedik, mintha azt a vérből látszólag megváltozás nélkül jegeczen előállítottuk. Nyilván így van ez általában az élő sejtekben szereplő másféle fehérjevegyületekkel is.

Daczára ennek azonban a sejtek összetételének s főleg a sejtekből előállítható fehérjevegyületeknek tüzetesebb tanulmányozása már eddig is számos oly adatot nyújtott, melyek segítségével több életfolyamat megértéséhez jutottunk közelebb, s melyek révén még sok eddig megoldatlan rejtély megfejtését lehet joggal nem is messze jövőben remélnünk. Kosselnek az u. n. nucleinanyagokra kiterjedő vizsgálatai betekintést engedtek a sejtmag különféle functióiba s nemcsak a histotechnikának módszereit terelték helyesebb mederbe, de egyuttal a biológiának oly fontos problémáinál is adtak alapot többé-kevésbé helytálló elméletek alkotására, mint a milyen például az átöröklés kérdése.

Azáltal, hogy sikerült különféle sejtekből és szövetekből u. n. aktiv fehérjéket is leválasztani, mindenesetre újból egy további fontos lépéssel jutottunk előre a sejtek élettevékenységének megismerésében. Egy fokkal tovább jutottunk ez által egyuttal az élő sejt tömegének olytén kémiai elemzésében, mely az élő sejtben szereplő vegyületek természetét, lényeges sajátágaiknak megváltozása nélkül engedi tanulmányozni.

Mindezek alapján érthető, hogy a cytochemia a fehérjék kémiaiájával a legszorosabban összefügg s tulajdonképen akkor definiálunk helyesen, ha azt mondjuk hogy a fehérjék kémiaiája a kémianak azon fejezete, mely az orvosi tudomány mai alakulására a legnagyobb befolyással bírt. Például a fertőző betegségek tanának manapság már a nagyközönség előtt is ismeretes s mintegy közkezen forgó tételei az immunitást, praeventiv gyógyeljárásokat illetőleg stb. végérvényben mind sejtekben foglalt, vagy azokban termelt s belőlük később kiszabadult fehérjevegyületek szerepére támaszkodnak. A toxalbuminok, az alexinek, a sozinok, glabrificinek stb. mind fehérjevegyületek.

A fehérjék tüzetesebb tanulmányozása lesz nyilván még jó időre azon tér, melyen az orvosi tudomány sokat várhat. Hogy vajjon milyen tekintetből fogunk e révén nagy sikereket feljegyezhetni, azt természetesen előre biztosan megmondani nem lehet.

Nem mulaszthatom el egyébként, hogy reá ne utaljuk még két oly vizsgálódási irányra, mely az orvosi tudomány kifejlődésére a jövőben mindenesetre nagy fontossággal fog birni.

Fischer Emil és Thierfelder (Ber. d. d. chem. Gesellsch. Jahrg. XXVII. 2031. 1.) ezelőtt mintegy két évvel, az erjedés tanában már régóta ismeretes azon jelenséggel foglalkoztak, hogy bizonyos erjesztők csakis bizonyos vegyületeket képesek megbontani; más, az előbbiekkal egyébként rokon vegyületekre pedig semmi hatással sincsenek. Különféle saccharomycesfajokkal végzett kísérleteikből végeredményben azt következtették, hogy az élesztőknek ezen elektív viselkedése arra vezetendő vissza, miszerint az élesztők azon vegyületeket bontják, melyek molekulájának geometriai configurációja magukban az élesztő sejtekben foglalt activ vegyületek (fehérjék?) molekulájának geometriai configurációjához hasonlít. Fischer későbbi vizsgálataiban (Ber. d. d. chem.

Ges. Jahrg. XXVII. 2985. 1.) kimutatta továbbá azt, hogy egyes enzymek s egyes glucosidok között is hasonló viszony áll fenn. Az invertin például csakis bizonyos geometriai configurációjú glucosidokat képes elbontani; megint másokat bont az emulsin stb.

Ugy látszik tehát, hogy az organizált fermentumok épugy mint az enzymek is, a geometriai configurációtól függőleg működnek. Az erjesztő és viszont a felbontandó vegyület olyan módon kell, hogy egymáshoz illők legyenek, mint ahogy a kulcs bizonyos zárba talál csak.

Ezen észleletek egyrésztől lerontják azon merev elkülönítést, melyet sokan az organizált és nem organizált fermentumok működése között felvettek s ez nemcsak a biológiára, de a pathológiára nézve is nagy horderejű nézetváltozást jelent. Másrésztől azonban fontos az is, hogy ezen adatokra való tekintettel a molekuláris assymetriát illetőleg szintén nem szabad az élő sejt és viszont a chemiai szerek hatása közt éles különbséget továbbra is elképzelni.

Az erjedésre vonatkozólag tehát kiderült, hogy a molekuláris geometriájának igen lényeges hatása van az erjedés lefolyására. Ha már mostan figyelembe vesszük az erjesztő sejtek s viszont a szervezetünket felépítő sejtek működésénél mutatkozó sokoldalú analógiát, valószínűnek kell tartanunk, hogy az élő sejtek élettevékenységei, vagyis más szóval az életfolyamatok, szintén nagy mértékben függnék a molekuláris geometriájától.

A nélkül, hogy theoretizálni kívánnék, egészen röviden szeretném csak egy példával illusztrálni, hogy e kérdések továbbkutatása az orvostudományra mily fontossággal birhat. Tudjuk azt, hogy a fertőző betegségek egyikével-másikával szemben bizonyos szervezetek refraktárek. Az illető betegséget okozó mikróba bizonyos szervezetekben megtelepedni nem képes. Az egyszerű élesztőkkel és az enzymekkel „in vitro” végzett kísérletek szoros kapcsolatot tüntettek fel az erjedésre rendelt talaj és környezet használhatósága és az erjesztőben foglalt activ vegyületek molekulájának geometriai configurációja között. Valószínű, hogy a fertőző betegségeket okozó mikrobáknál, melyek nem egyebek, mint az erjesztő szervezeteknek bizonyos féleségei, a geometrikus configuratio szintén fontos szereppel bir, vagyis más szóval, hogy a fertőzésnél, az ellene mutatkozó természetes és az ellenében elérhető mesterséges immunitásnál stb. a geometriai configuratio épugy döntő tényező mint a hogy döntő tényezőnek bizonyult az az egyszerű saprophyt erjesztők és az enzymek tevékenységénél.

A második fontos buvárkodási irány, mely mindenesetre hivatott arra, hogy az orvosi tudomány alakulására a jövőben nagy befolyást gyakorolhasson, az organochemia és az erre alapított organotherapia.* Akármelyik szaklap borítékára vessünk egy pillantást, a hirdetések között egész sorozatát fogjuk találni a különféle szervekből előállított komprimált és másféle uton nyert készítményeknek.

Jóformán alig van betegség, melynek kezelésénél újabb időben valamilyen organumnak alkalmazásával kísérletet nem tettek volna. S ha visszaesésnek mondhatjuk is azt, hogy a mikor a növényvilágból vett gyógyszereknél a nyers anyagok helyett ma sok esetben a chemiai szempontból tiszta hatóanyagokat igyekszünk alkalmazni, addig az állat-

* Ennél is a cytochemia a kiindulási pont.

világ nyújtotta modern gyógyszereket nyersen, összetételük alapos ismerete nélkül vesszük alkalmazásba, úgy mégis az organochemiát és az organotherapiát az orvostudomány oly fejezete gyanánt kell méltányolnunk, melyre mindenesetre még jelentős szerep vár. — Baumannak (Zeitschr. f. physiol. Chemie. XXI. kötet.) méltán oly nagy feltűnést keltett felfedezése, a thyreojódnak előállítása után, joggal remélhetjük, hogy a többi organotherapeutikus czélokra használt organopraeparatumok helyett is majd tiszta ható anyagokat fogunk kézhez kaphatni.

Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni azon sok tekintetből sajnálatos tultengést, mely a kémiai gyárak tevékenységében e téren nyilvánul. A míg még csak néhány évvel ezelőtt lázellenes és fertőtlenítő szerek kerültek sorra elő s foglalkoztatták az orvosokat és a közönséget egyaránt, addig legujabban az organopraeparatumok raja lepi el a gyógyszerkereskedéseket. Az újdonság ingerének vakító hatása alól sokan nem igen tudnak szabadulni s a buvárkodás alapossága érdekében nem mondhatjuk épen örvendetesnek s a jövőre is kívánatosnak azt, hogy egyesek az orvosi tudományt a kémiai gyárak szolgálatába állították. A mennyire nagy segítséget jelenthet és jelent sok esetben a kémiai gyári technológiának modern kifejlődése, az orvostudományi kutatásra és buvárkodásra is,* viszont ép oly rossz hatással lehet sok esetben a gyárnak időveszteségét nem tűrő üzleti érdeke a kísérletezőnek exact és biztos útja tekintetéből.

Még egy kérdéssel kell egészen röviden foglalkoznunk. Azon fontosságot tekintve, melylyel a kémia az orvostudományban bír, kérdés, eleget teszünk-e mi is hazai viszonyaink között oly szempontból, hogy orvosaink kémiai ismeretei kielégítőek lehessenek.

Nem is szólva arról, hogy napjainknak erősen tultengő irodalma mennyi felületes kémiai előismerettel megirt, de azért következtetéseiben merész munkát dob a piacra, mindenki jól tudja, hogy a kémiában járatlan orvos kémiai reakciókkal és kémiai vizsgálatokkal sok bajt okozhat. Az orvos, ha visszamaradni nem akar, kell, hogy a kémiával is foglalkozzék. Az orvosi tudomány sokoldalúságára és minden egyes ágának külön nagy igényeire való tekintettel azonban az orvostanhallgató a mai tanulmányi rendszer, s a hallgatóságnak a kémia iránt még mindig csekély érdeklődése mellett a kémiáról inkább csak felületes theoretikus fogalmat szerez s abban gyakorlati jártasságot nem igen tud elsajátítani. Pedig a gyakorlati jártasság, az elemzési módszereknek tapasztalati elsajátítása képesítheti egyedül az orvost arra, hogy a kémiának úgy a diagnosztikában, mint a therapiában stb. igazán hasznát lássa.

Épen ezért mindenképen oda kell törekednünk, hogy orvosi tanulmányi rendünk keretében a kémiának laboratoriumi oktatása sokkal nagyobb tért nyerhessen, mint a mennyivel eddig birt. Az orvos-doktori szigorlati rendnek kilátásba helyezett reformja azon reménynyel kecsegtet, hogy óhajaink és kívánságaink bizonyos mértékig legalább megvalósulhatnak fognak.

---

* Pl. Drechsel a caseinből előállítható basisokra, Krüger és Salomon a heteroxanthinra vonatkozó vizsgálataikat aligha hajthatták volna oly sikeresen végre, mint a hogy azt tették, ha nem lett volna módjukban a nyers anyagot nagyban gyárilag feldolgoztatni.

XII.

A honfoglaló magyarok természetrajzi ismeretei.*Horváth Géza dr. muzeumi igazgató-őrtől.*

Most mikor a honfoglalás ezredéves ünnepét üljük, fokozott érdeklődéssel tekintünk vissza az ezeréves múltba s hazafias kegyelettel és kíváncsisággal fordulunk honfoglaló őseink emléke felé. Kik voltak és milyenek voltak ők? Minők voltak társadalmi viszonyaik, szokásaik, erkölcsaik és miveltségi állapotaik? Milyen volt nyelvök? Milyen volt ruházatuk, milyenek fegyvereik, szerszámaik?

Ezek és számos más efféle kérdések tolulnak a kegyeletes utódok elé s az ethnografus, a történész, az archeológus, a nyelvész, mindenki igyekszik a maga részéről hozzájárulni ama homály eloszlatásához, mely a honfoglaló magyarság igazi képét előttünk eltakarja.

A hazafiúi kegyeletnek ezen az oltárán kívánok én is egy szerény mécset gyujtani, midőn a jelen alkalommal a honfoglaló ősök természetrajzi ismereteit kutatni, s a mennyire lehetséges, megvilágítani szándékozom.

A legkülönbözőbb természetű forrásokból eredő történelmi adatok mind megegyeznek abban, hogy az ősmagyarok állattenyésztéssel foglalkozó harczi nomádok voltak. Már ebből is föltételezhetjük, hogy mint ilyeneknek okvetetlenül kellett bizonyos gyakorlati természettudományi ismereteiknek lenni. Minden pusztai nomád kell, hogy ismerje és ismeri is az őt környező természetet, a legelők minőségét, az ivóvizek különbségét, a marháit fenyegető ragadozó állatokat, a szelek és zivatarok járását; meg tudja határozni a napnak és éjnek egyes óráit a Nap, illetőleg a csillagok állásából stb. Mindez már bizonyos fokú zoológiai, botanikai, meteorológiai és csillagászati ismereteket tételez fel, és nem kételkedhetünk, hogy ilyenekkel már a nomád ősmagyarok is okvetetlenül rendelkeztek.

De ez mégis csupán csak pusztá föltevés, mely egész általánosságban mozog. Kutassuk tehát, vajjon nem akadunk-e erre vonatkozólag valami részletesebb pozitív adatokra is.

Nem czélom itt a természettudományok összes ágaira kiterjeszkedni; csak azt szándékozom kutatni, hogy minő fokon állottak a honfoglaló magyarok természetrajzi ismeretei, vagyis más szavakkal: hogy miféle állatokat, növényeket és ásványokat ismert az ősmagyarság akkor, a mikor ezt az országot ezer év előtt megszállotta.

A legelső forrás, a melyhez ez iránt folyamodhatnánk, a történelmi följegyzések lehetnek. De sajnos, hogy az eddig ismert hazai és külföldi krónikák, melyek a honfoglalókról szólnak, alig tartalmazznak némi gyér és sovány adatokat, és még ezek az adatok is meglehetősen általánosak és semmitmondók.

Nem sok, de tökéletesen biztos adatokat szolgáltatnak azok az

ősmagyar sírleletek, melyek az ország különböző vidékein eddig napfényre kerültek és melyeket pogány magyar vagy vezérek korabeli emlékeknek szoktak nevezni. Ezek az emlékek abból az időszakból származnak, mely a magyarság itteni megtelepedése és a kereszténység behozatala között lefolyt. A magyarság ez időszak alatt bizonyára ősi vallásával együtt jóformán megtartotta még mind azokat a szokásait és erkölcseit, a melyekkel a honfoglalás idejében birt; életmódja, foglalkozása, kulturája körülbelül ugyanaz maradt. A pogánykori magyar sírleletekből ez oknál fogva jogosan lehet magukra a honfoglaló ősökre és miveltségi állapotukra is következtetni. A mi különösen természetrajzi ismereteiket illeti, megtudjuk ezekből, hogy a ló és kutya házi állataik voltak és hogy az ásványok közül a kovát s több fémeket ismertek.

De mindez oly kevés adat, hogy ebből még távolról sem alkotunk magunknak fogalmat a honfoglalók természetrajzi ismereteiről. A történelem és archeológia helyett más források után kell tehát néznünk, melyekből esetleg bővebb felvilágosításokat meríthetünk. Így bővebb felvilágosításokat nyújtanak a nyelv tanuságai. Ha sorra vesszük a nevezetesebb vagy feltűnőbb állatok, növények és ásványok népies magyar neveit és ha e neveket az összehasonlító nyelvészet világánál az illető természeti tárgyak földrajzi elterjedésével összevetjük, főbb vonásaiban megállapíthatjuk, hogy melyek voltak azok az állatok, növények és ásványok, a melyeket a honfoglaló ősök ismertek.

A népies magyar nevek ilyenemű figyelmes tanulmányozásánál mindennek előtt egy körülmény ragadja meg figyelmünket. E nevek eredete ugyanis — a mennyiben eredetöket egyáltalában meg lehet állapítani — különféle török, ugor, iráni, szláv, germán és latin forrásokra vezethető vissza. Már most tekintetbe véve, hogy a magyarság keleti-török, ugor és iráni népekkel már őshazájában, tehát még a honfoglalás előtt érintkezett, biztosra lehet vennünk, hogy mindazokat a természetrajzi tárgyakat, a melyeknek magyar nevök keleti-török, ugor és iráni nyelvekből származnak, már a honfoglaló magyarok is ismerték. A szlávokkal ellenben csak később, közvetetlenül a honfoglalás előtt és alatt érintkeztek először; azért azokkal az állatokkal, növényekkel és ásványokkal melyeknek magyar nevök szláv nyelvekből vannak kölcsönözve, a magyarság nagyrészt már csak az ország megszállása után az itt talált szlávok révén ismerkedett meg. A német, olasz és ozmanli eredetű névekkel jelölt tárgyak kivétel nélkül mind csak később kerültek a magyarság ismeretkörébe.

Ezekkel a nyelvészeti tanuságokkal egészen jól összevágunk a földrajzi, kivált az állat- és növénygeografiai adatok.

A síkság, a puszták és mocsarak állat- és növényvilága a magyarban jobbára mind keleti-török eredetű neveket visel; oda mutatnak tehát e nevek is a magyarok őshazájára, a Volga és Jajk folyók között elterülő pusztákra s a Kaukázustól északra fekvő lapályokra. A szálas erdők állatait és növényeit ellenben nagyrészt szlávból kölcsönzött neven ismerjük, annak jeléül, hogy őseinknek csak itt, az új hazában, vagy legfeljebb az új haza küszöbén, a Kárpátok északi lejtőin nyílt legelőször alkalmuk az erdővel és lakóival közelebbről megismerkedni.

I.

Lássuk most tehát legelőször is, hogy mely állatok voltak azok, a melyeknek ismeretét a honfoglalók már az őshazából magukkal hozták.

Tudjuk, hogy a magyarság a legősibb időktől kezdve mindig lovas nép volt. A ló volt legbecsesebb állata.* Ezt már akkor is ismerte, a mikor még ugor népek szomszédságában lakott, mert a magyar ló név, mely a kirgizben szintén előfordul (lau), néhány ugor nyelvbe (vogul, osztják) is átment. A csödör, mén és csikó név mind a törökből származik.

Ugyancsak régi házi állatok volt az ősmagyaroknak a kutya, a mely a nomád pásztoroknál mint nyájörző mindenütt fontos szerepet szokott játszani. Az eb és kutya névnek mind az ugor, mind a török-tatár nyelvekben megvan hasonmása, sőt a kutya név változataival még néhány kaukázusi nyelvben (avar, kumük, osszét, kurd) is találkozunk.**

A hasznos házi állatok közül nagyban tenyésztették az őshazában a lovon kívül még a szarvasmarhát és a juhot. Ezeknek mostani magyar elnevezései ivar és kor szerint még onnan származnak; mert a bika, ökör, tulok, ünő, üsző, és borjú, valamint a kos, ürü és toklyó mind török eredetű.

A ló, szarvasmarva, juh és kutya voltak tehát azok a háziállatok, a melyekkel a honfoglaló ősök Pannoniában megjelentek. Többi házi állataink tenyésztése csak a honfoglalás utáni időszakban vette kezdetét. A bivallyal a magyarok alkalmasint az itt talált szlávok révén ismerkedtek meg; a szamarat az olaszoktól kapták;*** a macskához, melyre csak állandó lakások építése után volt szükségök, a délszlávok útján jutottak.

A teve, ámbár magyar neve török eredetű, még sem igen lehetett a honfoglalók előtt ismeretes. Igaz ugyan, hogy most mindazoknál a nomád népeknél, melyek az ősmagyarok régi lakóhelyein tanyáznak, általánosan el van terjedve, de nincs semmi pozitív adatunk arra nézve, hogy már a VIII. és IX. században is ott volt volna. A teve magyar neve szorosabban csatlakozik az ozmanli (deve), mint a keleti törökök megfelelő elnevezéseihez (tüve, teme, temege, temen, time); ez pedig nyilván arra utal, hogy nemzetünk a tevével csak itt Európában, valószínűleg a török háborúk idejében ismerkedett meg.****

* A ló volt kezdettől fogva a legnagyobb természetű állat, melyet a magyarság ismert. Ennek emlékét a lótetű, lódarázs, lószunyog (Tipula), lóbolha (Haltica oleacea), lósóska, lóbab stb. nevekben a mai népnyelv is megőrizte. E nevekben ugyanis a „ló” comparativum, mely azt jelzi, hogy az illető állat vagy növény a hozzá hasonló, általánosabban vagy régebben ismert alaknál nagyobb, természetesebb.

** Az agarat és kopót nevökkel együtt az európai törököktől, az ozmanliktól kaptuk (zagar, kopoj).

*** Munkácsi Bernát véleménye szerint (Ethnographia V. évf.) az öszvér magyar nevét iráni nyelvterületről kaptuk volna. De tekintetbe véve, hogy a magyarság a szárárral kétségkívül csak a honfoglalás után ismerkedett meg, nem valószínű, hogy az öszvért már előbb is ismerte volna, t. i. akkor, a mikor még az iráni miveltség közvetlen hatása alatt állott. Legfeljebb azt lehetne föltenni, hogy a nomád magyarok a hozzájuk ellátogató perzsa kereskedőknél láttak talán öszvért.

**** A tevének mint házi állatnak aránylag késő elterjedését tanúsítja, hogy Észak-Afrikába is csak a III. században importálták.

A kecske magyar neve a törökből származik; a sík pusztákon tanyázó magyaroknál azonban még sem lehetett házi állat. A kecske mindig és mindenütt főleg a hegyes, sziklás vidékek lakója. Ha látták is valahol az ősmagyarok hosszú vándorlásaik alatt, pl. talán a Kaukázus északi lábánál, nem hihető, hogy tenyésztésével foglalkoztak volna. Csak itt, az új haza helyes vidékein lett a kecske házi állatukká, a mit az is bizonyít, hogy a bak nevét a németből vettük. Ilyenformán áll a dolog a disznóval is. A vaddisznó a Kaspi-tengert környező lapályokon, mocsaras és nádas helyeken nem ritka; ezt látták és ismerték is ott őseink, a mint a török eredetű disznó, kan és emse szóból kitűnik. De mint házi állatot csak itt, az új haza erdős vidékein kezdték a magyarok tenyészteni, valószínűleg a szlávok példájára, mert a disznó termékei: malacz, szalonna, zsir, kolbász, mind szláv kölcsönszók.

A vaddisznón kívül még több más emlős állatot is ismertek a honfoglalók, a melyek az elhagyott régi s az elfoglalt új hazában egyaránt előfordultak. Ilyen volt: a farkas, róka, borz, hód, vakondok, görény, ürge, gözü és cziczkány. Ismerték a hiúzt is, de természetesen nem a sűrű erdőkben tanyázó közönséges hiúzt is, (*Lynx vulgaris*), hanem a mocsári hiúzt (*Lynx chaus*), mely a Kaspi-tengert és a Kaukázust környező vidékeken a bozótokban és nádasokban még most is nagy számmal él. Ez utóbbinak nevét alkalmazta azután a letelepedett magyarság itt az új hazában a hasonló erdei hiúzra.

Ugyanilyen névcsere folytán jutott magyar nevéhez a zerge is. A havasi faunának ez a jellemző képviselője természetesen soha sem kerülhetett a mindig síkon tartózkodó nomád magyarság szeméi elé. De a keleteurópai pusztákon a Kaspi-tengertől egész Podóliáig csapatosan él egy rokon antilope faj, a saiga-antilope (*Antilope saiga*), a mely figyelmöket semmiképen sem kerülhette ki s a melyet ott zergének neveztek. Hasonló nevet viselnek a mongol és mandsu nyelvben más pusztai antilope-fajok (*Antilope gutturosa*).

Az imént felsorolt emlősök mind oly állatfajok, a melyek puszták, bozótok vagy nádasok lakói szoktak lenni. E miatt nincs is benne semmi különös, hogy az ősmagyarság ismerősei voltak. Van azonban egy pár oly nagyobb vad is, a mely állandóan szálas erdőkben él, de melyeket őseink mindamellett már a honfoglalás előtt is ismertek. Ilyen az őz, a szarvas és a bölény. A rendelkezésükre álló adatok arra utalnak, hogy ez a három állatfaj akkor jutott be legelőször a magyar nép ismeretkörébe, a mikor a Kaukázustól északra, a Kuma és Kuban folyó vidékén tanyázott. Alkalmasint ott a Kaukázus lábánál látott legelőször a magyar nép összefüggő nagyobb erdőterületeket, a melyekben őzek, szarvasok és bölények tartózkodtak.

E feltevés mellett szól az őz magyar neve, mely, ép úgy mint a róka neve, az iráni kulturhatás révén került nyelvkincsünkbe. Az az iráni nép pedig, mely ezt átszármaztatta, a mai osszéték elődei, az alánok voltak, a kik abban az időben a Kaukázus északi oldalán laktak s a magyarokkal közlekedtek.

A szarvast illetőleg ilyen idegen kulturhatás nem forog fenn, mert az ősmagyarok ezt a szép állatot nem kölcsönszóval, hanem legszembe-tűnőbb bélyegéről, ágas-bogas szarváról eredeti magyar jelzővel illet-

ték.* Hogy hol látták legelőször, arra talán némi ujmutatással szolgál az ősmagyar monda a csodaszarvasról. Hunor és Magor — így szól a monda — szarvast üzvén a Meotisz ingoványaiba jutottak s onnan kijövén az alán fejedelem két leányára bukkantak. A Meotisz ingoványai és az alán fejedelem leányai, mint látjuk, itt is a Kaukázustól északra fekvő vidékre s az alánokra utalnak.

A bölény magyar nevét, melynek hasonmása (bulan) a csagatáj tatár nyelvben jávorszarvast jelent, alkalmasint szintén a Kaukázus vidékéről kaptuk, Ez a hatalmas vadmarha még most is él a Kaukázus nyugoti részének rengetegeiben. Igaz, hogy jelenleg már csak fenn a Kuban néhány mellékfolyóinak (Szelencsuk és Belaja) forrásvidékein a legmagasabban fekvő fenyvesek sűrűjében található, de hajdan bizonyára el volt terjedve ott az alacsonyabb fekvésű erdőkben is.

A „kacz agányos“ ösöknékövetetlenül ismerniök kellett már az őshazában az oroszánt, a tigrist és a párduczot, melyek bőre az előkelőbbek díszöltözetének egyik fontos kiegészítő része volt. De e nagy ragadozók közül egyik sem megy fel észak felé azokig a tájakig, a hol a magyarság őshazája feküdt. Ezekkel, illetőleg bőrükkel csak kereskedelmi úton ismerkedtek meg, még pedig iráni, nevezetesen perzsa kereskedők útján, a kik a tőlük északra lakó nomádokhoz ellátogattak. Innen van, hogy a párducz magyar neve már a latin nyelvből van ugyan kölcsönözve, de az ősmagyaroknak ép olyan török eredetű szavuk volt reá, mint az oroszánra. A tigrist ugyanis hajdan magyarul is kaplan-nak hívták, mely szó mint a 108 ősmagyar nemzetség egyikének neve és mint helynév (Kaplony) maradt fenn.

A prémet szolgáltató északi állatok közül alkalmasint szintén csak kereskedelmi úton kerültek az ősmagyarsághoz a nyuszt és nyest, mely magyar nevek tisztán ugor eredetűek. Ezeket tehát kétségtelenül a szomszéd ugor népektől kapták. Csak a szlávok révén ismerkedett meg a magyar a medvével, jávorszarvassal, vadmacskával, vidrával, hörcsöggel és menyéttel,** a pelével (*Myoxus glis*) pedig német révén kötött ismeretséget.

A madárvilág számos képviselőjének ismeretét hozták magukkal a honfoglalók az új hazába. Ilyen volt a mesés turulon kívül, a mely alkalmasint valami fekete színezetű sas vagy sólyom volt, a nappali ragadozók közül a keselyű, sólyom, kerecsen, karvaly és ölyű; a legelő madarai közül a seregély, csóka, pacsirta és haris; a puszta madarai közül a nagy tűzok és a reznek tűzok; a vízi szárnyasok közül a darú, gém, bibicz, kárakatna, gödény és sirály. Ezek magyar neve mind török eredetű.***

* Egyes magyar nyelvészek a finn-ugor theoria kedvéért a szarvas magyar nevéhez azt a magyarázatot fűzték, hogy a szarvas nyilván azok közé a mithikus ugor szent állatok közé tartozik, a melyeknek tiszteletből nevet sem adtak. De tudjuk, hogy az ilyen jelzős elnevezések a magyarban épen nem ritkák, Vagy ilyen szent állatok voltak talán a farkas, sertés, fogas is? Hát a nádas, füzes, nyirjes, fenyves stb. talán szintén mind szent helyek voltak?

** A menyét, menetke szókat az ó-szláv neviesztka (menyét, tulajdonképen menyecske) fordításának tartom.

*** A szárcsa és csalogány madárnév megvan az azarbeidsani török nyelvben is, de egészen más madarakra vonatkoznak. A kaukázusi tatároknál ugyanis a szárcsa a veréb a csalogán pedig a réti héja (*Circus*) megjelölésére szolgál. (A csalogány szót a fülemülére Kazinczy F. csinálta.) Ilyen, egyelőre csak véletlennek tekinthető névhasználat van a magyar vércse és az osszét vārdeä közt is, mely utóbbi szó fürjet jelent.

Az ugor nyelvekből csak három madár nevét kölcsönöztük, úgymint a lúd, varjú és holló nevét; sőt ezt az utolsó nevet, a mennyiben hasonmásai még néhány kaukázusi nyelvben (cserkesz, avar, osszét) is előfordulnak, esetleg más forrásból is kaphattuk.

A tyúk, mely nevével együtt iráni, illetőleg perzsa kulturhatás révén került a török népfajokhoz, szintén régi ismerőse a magyarságnak. De a honkereső magyarok még aligha foglalkoztak tenyésztésével, mert a lakóhelyöket gyakran változtató nomádok nem igen szoktak baromfit tenyészteni. seink a baromfitenyésztést minden valószínűség szerint csak itt, az új hazában a szlávoktól tanulták el és csak állandó megtelepedésük után kezdtek vele foglalkozni. Erre utal az a körülmény, hogy ámbár a tyúk neve még az őshazából került ide, a kakast és jércét mindamellet szláv kölcsönszóval jelöljük.

A szlávoktól került a magyar nyelv szókincsébe és a magyar gazdaszonyok baromfiudvarába a kacska vagy réce is. Ugyancsak szlávok ismertették meg őseinket a kánya, csuvik (kuvik), szarka, szajkó, czinege, pinty, csíz, veréb, galamb, gerlicze és több más madárral. Ezek a madarak tehát a honfoglaló magyarok előtt még mind ismeretlenek voltak. Ámbár tekintetbe véve, hogy a magyarok már Pannoniába való beköltözködésük előtt, már Etelközben is érintkeztek a szlávokkal, lehetséges, hogy egyik-másik szláv eredetű magyar elnevezés már a honfoglalás előtti időből származik s e szerint már a honfoglalók is ismerték.*

Hogy a fülemüle, fáczán, páva, pulyka, gyöngytyúk stb. magyar nevek már csak itt Európában a nyugoti kulturhatás révén keletkeztek, azt nem kell hosszan bizonyítgatnom.

A csúszómászó és kételtű állatok közül török eredetű neveik vannak a kigyónak és békának. A honfoglaló magyarok tehát már szintén ismerték őket. A kigyó magyar neve a kaj (csúszni, siklani) török igéből származik és tökéletesen azt jelenti, a mit a kigyó más két eredeti magyar neve, t. i. a csúszó és sikló. A béka neve a törökségben általában: baka. Ismerték az ősmagyarok azonkívül a gyíkot is, de nem mostani nevén, hanem göte néven. Mi e névvel most a vízi gyíkot (Triton) jelöljük, de a tatárok a szárazföldi gyíkot még mai nap is kältának hívják.

A nomád magyarok, minthogy főfoglalkozásuk a baromtenyésztés volt, a halászatot az őshazában legfeljebb csak mellékesen üzték. Világosan kitűnik ez abból, a mit Ibn-Daszta IX. századbéli arab földrajzi író a magyarokról közölt, a kik akkor szerinte a Feketetengertől északra fekvő két nagy folyó vidékén tanyáztak. „A téli idő közeledtével — írja Ibn-Daszta — a közelebb lakók e folyók egyikéhez vonulnak, a tél tartama alatt ott maradnak és halászáttal foglalkoznak, tél idején kényelmesebb lévén az ott tartózkodás.” E szerint tehát a magyarságnak csak egy része, a mely folyók közelében lakott, és ez is csak télvíz idején halászott.

Innen van, hogy a magyar népnek a honfoglalás előtti korban a

* Nyelvészeink feladata volna annak a megállapítása, hogy a szláv eredetű állat- és növénynevek közül melyeket kaptunk azoktól a szlávoktól, a kikkel őseink már a honfoglalás előtt érintkeztek. Ilyen két madárnév pl. a veréb és szarka; ezek Melich János szerint (Nyelvtud. Közlemények XXVI. köt.) a honfoglalás előtti szláv hatás nyomait mutatják.

hal ugor eredetű általános nevén kívül az egyes halfajokra külön nevei nem voltak. Csak a többi halaktól annyira elütő külsejű tokfélékre volt egy közös elnevezése: a sőreg, melynek legközelebbi hasonmását a kazáni tatár nyelv az ugyanazon jelentésű szüjruk szóban mai napig megőrizte.

Az egyes halfajokat a magyarság csak az új hazában tanulta egymástól pontosabban megkülönböztetni, a mikor állandó megtelepedése után a halászáttal is tüzetesebben kezdett foglalkozni. Azért annak a körülbelül 60 magyar halnévnek, a melynek eredetét már ismerjük, nagyobb fele a szlávból, kisebb fele a németből származik. Még a hal petéinek megjelölésére is csak szláv kölcsönszavunk (ikra) van.*

A rovarok közül a pásztor népséget első sorban természetesen azok a fajok érdeklik, melyek marhájakat csípésökkel zaklatják. Azért ismerték őseink már jóval a honfoglalás előtt a marhákat háborgató különféle legyeket, a mint azt a bögöly, pöcsik és szunyog szók török eredete bizonyítja. Ismerték akkor már a hangyát is, melynek neve szintén török töből (karindsa) fakadt.** A régi ugor szomszédság révén ismerkedett meg a magyar a szú, nyü, féreg-gel és tetü-vel.

* A finn-ugor elmélet hívei, a kik a magyarokból minden áron finn-ugorokat szeretnének csinálni, elméletök érdekében az ősmagyarságot is tősgyökeres halásznépnek igyekeznek feltüntetni. Így Munkácsi Bernát (Ethnographia IV. évfolyam) nagy szorgalommal iparkodott a magyar halneveket és a halászati szerszámok magyar neveit legalább részben az ugor nyelvekből származtatni. De elfogulatlanul vizsgálva a dolgot meggyőződhetünk, hogy a közül a 19 halnév közül, melyet Munkácsi ugor eredetűnek tart, a magyarság egyetlen egyet sem vett át közvetlenül az ugoroktól; mert a 19 név közül 1 a tatárból (sőreg), 11 a szlávból (keszeg, kecsege, görgicse, dörgicse, ön, viza, meny-hal, harcsa, csik, buczó, tok) és 3 a németből (küsz, göcze, süllő) került nyelvünkbe, 4 név eredete pedig még homályos és egyelőre meg nem fejthető (süger, ponty, baksa, tat-hal). Meglehet ugyan, hogy e 19 név közül egynémelyik eredetileg az ugor nyelvekből származik; de a magyarba okvetetlenül csak a szláv nyelvekből került bele. Mert azt csak nem tagadhatjuk, hogy pl. a magyar viza, tok, harcsa, meny (-hal) csik, buczó, keszeg és kecsege sokkal közelebb állanak a szláv viza, tuk, harcsa vagy hresa, men, csik, buczov, keszega és kecsiga, mint a megfelelő ugor vunzs, szoch, szart, mävvel, szeg, muchsen, kászen és koaszen nevekhez. Erre persze az lehet az ellenvetés, hogy e neveket nem a magyarok kapták a szlávból, hanem a szlávok a magyarból. De mégis csak bajos elképzelni, hogy a benszült, régóta megtelepedett szlávok nem ismerték volna a saját vizeikben élő halakat, hanem csak az idegen nomádoktól, a jövevény magyaroktól kellett volna ezt megtanulniok. A logika szerintem azt mondaná, hogy épen megfordítva történt a dolog.

Munkácsi fennebb említett dolgozatában 5 magyar halnevet török eredetűnek tart. De az 5 közül 1 nem hal, hanem amphibium (gőte), 1 tiszta magyar nevű (kardos keszeg, kardá), 1 név megvan ugyan a törökben, de a szlávtság is ismeri (csabak), s a magyarság alkalmasint ez utóbbi forrásból kapta; a többi 2 név pedig bizonytalan eredetű (czompó, kándró).

A halászati szerszámok közül a magyarságnál a honfoglalás előtti korban, úgy látszik, csak a gyalom és talán még a horog és szigony — mind török eredetű szók — voltak használatban. Az általános jelentésű hálón kívül semmiféle halász szerszámunk sem viseli magán az ugorság nyomát; mert a rekesztő halászat eszközei, melyeket Munkácsi ugor eredetűeknek tart, a varsa és vejsze a szlávból származtak. Ez utóbbinak nem akadt ugyan még eddig a szlávtságban nyoma, de minthogy egyes alkotó részei (lésza, kotrócza, peletér, pelőcze) határozottan szláv eredetűek, a különben is meglehetősen szláv hangzású vejszét magát is bizonyára a szlávástól kellett kapnunk. A czége, mely királyi adományozás tárgya volt, a német institucziókkal együtt került hozzánk s a német Sege mása.

** Munkácsi Bernát a hangyát a tatár kandala (poloska), a hernyót a török karindsa (hangya), a csótánt a tatár čevelčan (giliszta) szókkal egyezteteti. (Nyelvtud. Közlemények. XX. 471. I. és XXI. 117. I.; Nyelvőr XI. 193. I.) Meglehetősen

A lakásainkban most már annyira elterjedt két kellemetlen vendég, a bolha és poloska a nomádok szellős sátraiban nem igen tenyészik. Azért őseink is már csak akkor ismerkedtek meg velök, mikor az új hazában a sátorozással felhagytak és állandó lakásokat kezdtek építeni. Az európai civilizációnak ezt a két kísérőjét nevökkel együtt a szlávoknak köszönhetjük.

A poloskának azonban, úgy látszik, már előbb hírét vette a magyar nép és pedig akkor, a mikor a Kaukázus északi lábánál táborozott. Ezt abból vélem következtethetni, hogy a poloska egyik régi magyar nevének (pakilincs) mását a georgiaiak nyelvében az ugyanazt jelentő baglindso szóban megtaláltam. Ebből az is következne, hogy a magyarok az első állandó szilárd épületeket és lakásokat a Kaukázus népeinél látták.

Béla király névtelen jegyzője a többi között azt írja a régi magyarokról, hogy hússal, hallal, tejjel és mézzel táplálkoztak. Ez a közlés, legalább a mi a mézet illeti, nyilván csak arra az időre vonatkozhatik, a mikor a magyarok az új hazában már megtelepedtek. A honfoglalást megelőző időben a mézet alig ismerhették, nemcsak mert a fátlan síkságokon a faodukban és sziklaüregekben fészkelő méhek nem igen tenyésznek, hanem azért is, mert a méhészetre vonatkozó egyes szavaink, úgymint méz, viasz, raj mind a szlávból származnak.

Hasonlóképen csak a szlávokkal való érintkezés után ismerkedett meg népünk a pókkal, rákkal, pióczával és gilisztával, a mint ezt a szók szláv eredete bizonyítja.

II.

Forduljunk ez után a növényországhoz.

A növények ismerete a marhatenyésztéssel foglalkozó nomádokra mindenha kiváló fontosságú volt. Nekik ismerniök kell a legelők növényzetét; tudniök kell, hogy mely növények ártalmasak a marhának; jártasaknak kell lenniök annak megítélésében, hogy milyen legelőkön miféle fűnemektől gyarapodik leginkább a jószág. Erre támaszkodva bizvást föltehetjük, hogy a keleteurópai rónákon pásztorkodó magyarság szintén sok növényt ismert. És valóban, nyelvünk tanuságai csakugyan erre vallanak.

A honfoglalás előtti korszakból származó magyar növénynevek legnagyobb része török eredetű. Ezekből nagyjából összeállíthatjuk az őshaza florisztikai képét és a honfoglaló ősök botanikai ismereteit.

Az őshazában nem voltak nagyobb összefüggő erdőterületek, a melyeket a nomád pásztornépek különben is lehetőleg kerülni szoktak, mert bennök nehezebben óvhatják meg marháikat a ragadozó állatoktól és mert erdős vidékeken csak az erdő felgyújtása után birnak marháiknak elegendő legelőt szerezni. Az őshazában legfeljebb csak kisebb csallitok voltak itt-ott, melyekben a hárs és körisfa tenyészett és melyekben az alja-növényzetet mogyoró, kökény, szömörce alkotta, közöttte vad

merész egyeztetések! Ha a szóegyeztetés csakugyan olyan tudományos dolog, nem pedig üres szójáték akar lenni, akkor azt hiszem, hogy nemcsak épen a hangbeli hasonlóságra, hanem az illető tárgyak természetére és hasonlóságára is kellene némi figyelemmel lenni. Hangya és poloska, hernyó és hangya, csótán és giliszta (!), hogy kerülnek ezek egymás mellé? A kandala (poloska) különben örmény szó. A poloskának az oszmanliknál és a krimi tatároknál tachtá-biti (fal-tetű) a neve.

komlóval, csalánnal és kökörcsinnel. A nyílt pusztán nőtt az üröm, a vizenyős helyeken, mocsarak szélén fűzfák állottak. A mocsarak növényzete a káka, gyékény, kalokány és sás volt. Ezek voltak a növények, melyeket őseink már valahol a Volga és Jajk folyó vidékein is láttak és ismertek, s a melyekhez a tőlük északra lakó ugor népek révén még a nyirfa, eper (*Fragaria*) és szeder (*Rubus*) ismerete járult.

A nomád népekről tudjuk, hogy ámbár a földművelést nem is űzik még rendszeresen, mégis bizonyos körülmények között, ha kedvező talajviszonyokra akadnak, a hol egy helyen hosszabb ideig megmaradhatnak, egyes növények termesztését legalább kicsiben megkísérik. Ennek nyomai megvannak már az őshaza magyarjainál is. A búza, árpa, borsó, hagyma, torma és kender török eredetű neve erre vall. A kender meglehet, hogy csak vadmender volt; de a csepü, szösz és tiló török származású neve arra enged következtetni, hogy a kender kikészítésével már a nomád magyarok is foglalkoztak.

Az alma és körte ismerete délről az iráni nyelvterületről került a törökséghez és így az ősmagyarokhoz is.* A tölgy összet származású neve (tuldze) pedig arra a korszakra emlékeztet, a mikor őseink még a Kaukázus északi lábánál a Kuma vidékén tartózkodtak. Ott láttak alkalmasint igazi erdőt is, a mint azt már fentebb a szarvasról, őzről és bölényről mondottaknál is jeleztem.

Igen érdekes a dió magyar nevének származása; mert talán ez az egyetlen élő emléke annak az érintkezésnek, a melyben a magyarok a görögökkel még a honfoglalás előtti időben voltak. Erről az érintkezésről a fentebb idézett Ibn-Daszta arab író, elmondván, hogy a magyarok foglyaikat a tengerpart mentén a rómaiak (byzancziak) országához tartozó Kerch (a mai Kercs, mások szerint Cherson) nevű városba hurcolják, így emlékezik meg: „Midőn a magyarok foglyaikkal Kerchbe érkeznek, a rómaiak (byzancziak) eléjük vonulnak; erre a magyarok alkuba bocsátkoznak velök, foglyaikat átadják s cserébe görög szövetekeket, szőnyegeket és egyéb görög árukat kapnak.“ Ezek között a görög áruk közt volt bizonyára a dió is, melynek eredeti hazája Kis-Ázsiában volt és melyet a görög kereskedők onnan hoztak Európába is. Akkori görög nevének ($\Delta\iota\omicron\varsigma\ \beta\acute{\alpha}\lambda\lambda\alpha\nu\omicron\varsigma$ = Jovis glans, Juglans) első részéből lett a magyar dió.

A szlávokkal való érintkezés számos növényfaj ismeretével gyarapította a magyar nép tudását. Ilyenek voltak az erdei fák közül a bükk-, jávor- és tiszafa, meg a topolya. Ilyen szláv szerzemény volt továbbá a beléndek, laboda, iglicze, szittyó és a moh.

De különösen a kultivált növények közül egész sorozattal ismertették meg őseinket a szlávok, a kik az új hazának már állandóan megtelepedett régi lakosai lévén, a hódító nomádoknak a rendes földművelésben is első oktatóik voltak. A földművelési eszközök s a földműveléssel kapcsolatos egyéb tárgyak magyar nevének jobbra szláv eredete ezt bizonyítja (kasza, gereblye, villa, borona, barázda, szalma, szecska, polyva, kalász, széna stb.) A búza és árpa mellé, melyet a magyarság már keleti őshazájában ismert, itt került még hozzá

* A nád magyar neve, úgy látszik, rokonságban van a perzsa nai és a mordvin núdi szóval.

az északi szlávoktól a rozs, a délszlávoktól a zab. A len, meg mindenféle vetemény: a bab, tök, dinnye, ugorka, káposzta, répa, mák stb. első ismeretét szintén csak a szlávoknak köszönhetjük. Az ő révökön jutottunk a szílvához és cseresznyéhez, valamint az őszi és kajszinbaraczkhoz; ámbár az utolsó három gyümölcsfa, melynek eredeti hazája, mint tudjuk Kis-Ázsia pontusi országaiban van, már a délszlávokhoz is alkalmasint csak a magyar honfoglalás után került. Ilyen későbbi szláv közvetítéssel kaptuk még a tatárkát (pohánkát) is.

Több kultivált növényünk és virágunk szintén csak későbbi időkben, részint olasz közvetítéssel került hozzánk.*

III.

A mi az ásványokat illeti, mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy a magyarság soha sem volt bányász nép. A bányamíveléssel sem nomád életmódja, sem az őshaza természeti viszonyai miatt sem foglalkozhatott. Azért a honfoglaló magyarok ásványtani ismeretei is igen csekélyek voltak.**

A sót minden esetre ismerték már, nemcsak azért, mert ez a keleti pusztákon sok helyen a talajból kivirágzik, hanem azért is, mert erre a fontos fűszerre mind maguknak, mind marháiknak már a legrégebb idők óta okvetlenül szükségük volt. A só igen régi ismeretét egyébiránt az is bizonyítja, hogy magyar nevének hasonmásai egyaránt megvannak a török és ugor nyelvekben, sőt ez egyike azoknak a kevés szónak, melyek a turáni és árja nyelvekben egy közös töből fakadtak.

A többi ásványok közül a magyar nép a honfoglalásig, úgy látszik épen csak azokat ismerte, a melyek eddig a honfoglaláskori magyar sirokban találtattak, úgymint a kovát és néhány fémet: a vasat, az aranyat, az ezüstöt és a rezet.

A kovát, a melynek neve ugor származásra vall (finn kova = kemény, tehát kovakő = kemény kő), tűz-csiholásra használták, de jellemző alakú tűzszerszámuk még nem volt aczélből, hanem vashból, mert az aczéllal csak a pannoniai szlávok révén ismerkedtek meg.

A vas, arany, ezüst és réz délről, részben a Kaukázusból iráni kereskedők útján jutott az ősmagyarsághoz és pedig részint fegyverek és szerszámok, részint ékszerek és dísz tárgyak alakjában. A mi a rezet illeti, meg kell jegyeznünk, hogy a honfoglaláskori sirokban a réztárgyak mind bronzból, ritkábban sárgaréz-ből vannak készítve; tiszta vörösréz-ből eddig semmiféle maradványra nem akadtak.***

Ólomból, ónból és cinkből nem tartalmazznak az ősmagyar sirok semmi emléket, jeléül annak, hogy e fémek csak később váltak népünk előtt ismeretessé. Valószínű, hogy az ólmot nevével együtt csak később

* A mi a szőlő magyar nevét illeti, a törökségben (csuvas, tatár) egy pár rokon hangzású szó bogyót jelent. Ebből következtetve, a magyarság eleinte alkalmasint mindenféle bogyót szőlőnek nevezett; de nem tudhatni, hogy hol és mikor kezdte azután e nevet kizárólag a szőlőre alkalmazni, és hogy e szerint hol és mikor ismerkedett meg tulajdonképen a szőlővel.

** Érdekes és jellemző, hogy a magyar kő ugor, a homok török, és a szikla szláv eredetű szó.

*** Azok üveg- és agyaggyöngyök, Cypraea-csigák és más dísz tárgyak (egy onyx-gyűrűkő, egy vashonlapványu czápa fog), melyeket ősmagyar sirokban találtak, szintén csak kereskedelmi úton juthattak őseinkhez.

kaptuk a szlávoktól. A czinn és czink a német kulturhatás emlékét mai napig híven és változatlanul megtartotta.

*

Mindazokból az adatokból, melyeket előadtam, kitűnik tehát, hogy a honfoglaló magyaroknak kivált az állat- és növényországot illetőleg már aránylag elég bő természetrajzi ismeretök volt. Kitűnik továbbá az is, hogy az állatok és növények legnagyobb része, melyeket ismertek, síkságok és mocsarak faunájához és flórájához tartozott. Ez a fauna és flóra még most is megvan az Alsó-Volga vidékén és Dél-Oroszországban; de megvan a magyar Alföldön is. Azért, midőn a honkereső magyarság az erdőborította Kárpátok hegyes-völgyes vidékein, az előtte merőben idegen világon átvergődve, a pannoniai nagy síkságot megszállotta, újra viszontlátta itt a nem szívesen, nem jószántából elhagyott őshaza, úgyszintén Lebedia és Etelköz állat- és növényvilágát, a déli bábos pusztát, a fekete talaju buja legelőket, a víz-erek és mocsarak nádasait jellemző állataikkal és növényzetökkel.

A honfoglalók azonnal otthonosan érezhették magukat az új hazában és tovább folytathatták régi nomád életmódjokat. Ennek pedig az a rendkívül fontos következménye volt, hogy a magyar nép nem volt kénytelen régi szokásaival és erkölceivel rögtönösen felhagyni s a nomád pásztorkodásról egyszerre, úgyszólván minden átmenet nélkül a stabilis életmódra és földművelésre áttérni.

Ez az átalakulás, az új viszonyokhoz való alkalmazkodása a magyarságnál aránylag csak lassú és fokozatos volt és majdnem másfél századig tartott. Ennek köszönhető, hogy a magyar nép idegen földön és idegen elemektől körülvéve is meg bírta őrizni a keleti pusztákról hozott ethnikai jellemző sajátságait: nemzeti individualitásának hatalmas érzetét, nemzetiségéhez való szívós ragaszkodását, harczias bátorságát és rendíthetetlen szabadságszeretetét. Ennek köszönhető, hogy első királyaink erőszakos czivilizátori működése s a behívott idegen hittérítők vak fanatizmusa daczára, melylyel a kereszténység ürügye alatt minden nemzeti sajátságot tüzzel-vassal kiirtani igyekeztek, a magyar még sem járt úgy, mint egy más rokon török népfaj, a bolgárok, a kik a keleti pusztákról a Balkán bércei közé sodortatván, ott nemzetiségüket gyorsan elvesztették s a meghódított szlávokba beolvadtak. A magyar földnek, ennek az áldott magyar földnek, sajátságos földrajzi alakulásának és természeti viszonyainak szintén nagy részük van tehát benne, hogy a magyar népfaj annyi vész és vihar daczára meg nem semmisült, hanem ezer esztendő múlva is magyar maradt.

XIII.

Sociologia és természettudomány.*Mandello Gyulától.*

A sociologia, mióta Comte Ágost positiv philosophiai rendszerében először megjelent, sok változáson ment át, nagy utat tett meg. Comte hatása először Angliában nyilvánult. John Stuart Mill megírta a társadalomtudományok methodológiáját; majd Herbert Spencer e, sajnos, nagyon is későn, egyszersmind nagyon is korán született philosophus, kinek maradandó nevet nem annyira művei, mint inkább az a hatás fog biztosítani, melyet másokra gyakorolt, vette a sociológiát művelés alá. Nagyon is későn születettnek mondom Spencert, mert oly időben vállalkozott egy, az összes emberi ismereteket átölelő, egész philosophiai rendszer megírására, a mikor a specialis természettudományok virágzásnak indulása az ily föladat sikeres teljesítését már lehetetlenné tette és az ily rendszerek hitelüket veszítették. Nagyon is korán születettnek pedig Spencert épen a sociologia szempontjából kell neveznem, mert oly időben igyekezett a sociologia legáltalánosabb elveit kifejteni, a mikor a történeti, leíró és összehasonlító módszer nyújtotta segélyre még nem támaszkodhatott, az így gyűjtött anyaggyűjteményekből nem merithetett. Spencer hatása az irodalomra alig követhető figyelemmel; különösen félig tudományos elmékre szinte varázsszerű volt az. De mint a darwinismus, úgy a spencerismuz is, a mikor a forgalomba került, sokat veszített eredeti jellegéből, pénzdarabhoz hasonlóan, melynek verete, fölírása a használatban lekopik, elmosódik. Németországban Schaeffle, Lilienfeld folytatták, illetőleg kiépítették a Spencer alapította organikus iskolát. Franciaországban a positivisták után Roberty, Guyeau, Espinas, Letourneau, Le Bon és mások irtak sociologiai műveket. A múlt évtizedben azonban mintegy megakadt a fejlődés, de csak azért, hogy évtizedünkben annál erőteljesebben megújuljon. Franciaországban Fouillé, Tarde, Durkheim, Belgiumban De Greef, Van der Rest, Amerikában Ward, Patten, Small, Vincent, Fairbanks és különösen Giddings, Németországban Tönnies és Simmel, Ausztriában Gumplovicz és Ratzenhoffer, Oroszországban Novicow, Olaszországban Vanni, Majorana, Vadalà-Papale, Spanyolországban Sales Y Ferri és mások művelik immár rendszeresen a sociológiát. Négy éve, hogy Párisban megalakult az *Institut internationale de Sociologie*, melynek évkönyvei, folyóirata, valamint az amerikai, olasz és spanyol sociologiai folyóiratok is gazdagok értékes cikkeken. Egy tucat egyetem is megnyitotta kapuit a sociológiának és annak művelésére tanszékeket állított. És az elméleti sociológiának e fölvirágzásával, részben annak hatása alatt, virágzásnak indultak a sociologia segédtudományai is, az anthropologia, archaeologia és prae-historia, ethnologia, összehasonlító és ethnologiai jogtudomány, a gazdaságtörténet, az összehasonlító nyelv- és vallástudomány, a folk lore

tudománya, a néppsychologia stb. Mind e tudományok gazdag anyag összehordásával szolgálják meg a sociológiától nyert befolyást.

De mind e fejlődés közepett a sociológiának harczot kell vívnia ellenséggel, baráttal egyaránt. Ellenségei a rokonság köréből kerülnek ki. A nemzetgazdaságtan, jogtudomány, politika művelőinek nagy része vagy kereken tagadta, hogy vannak feladatok, a melyeknek megoldása a sociológiára tartozik, vagy régi eszközeikkel, régi anyagukkal magok akartak vállalkozni ezek megoldására.

Ez ellenségekkel a küzdelem nem nehéz. Bizonyos, hogy mind e specialis tudomány kész fogalmakból indul ki — a társadalom, az osztály, a család, a jog, az erkölcs, a kormányzati hatalom fogalmaiból — melyeknek elemzése, megmagyarázása épen a sociológiára tartozik. Különben is a sociologia a positiv kutatás eredményeire utalhat és azon hatásra, a melyet ez eredmények a specialis tudományok továbbfejlesztésére már is gyakoroltak.

Nagyobb veszedelem fenyegeti a sociológiát barátai részéről. Ezek különböző csoportokba sorakoznak. Vannak közöttük olyanok, a kik lapos általánosításaiknak, a régi történeti philosophia, vagy a régi philosophiába beillesztett sociaethika ízével bíró fejtegetéseiknek akarták a sociologia nevét adni; a fejlődés, az osztályküzdelem, a kiválasztás és más ily fogalmak bőven szerepelnek ezek munkálataiban a nélkül, hogy történeti, vagy leíró anyagra támaszkodnának.

A barátok másik csoportja a legkülönbözőbb dolgokat foglalja a sociologia neve alá. Mindaz például, a mi a régi nemzetgazdaságtan rendszerébe be nem illett, nyerte így a sociologikus nevet; az anthropológiával foglalkozó büntető jogász, a socialis pathológiát keresztelte sociológiának, az ethnologus a fajokat jellemző socialis organisatiót; a hit- és népregékkel foglalkozó tudós a művelődés fejlődését stb. És bár bizonyos, hogy e kutatások sociologikus jelentőséggel bírnak, azért épenséggel nem alkotják a sociologia elméleti tudományát. Végre a legveszedelmesebb barátokhoz tartoznak azok, a kik, öntudatosan vagy öntudatlanul, párt, osztály, vagy vallási érdeket előmozdítandók, félig tudományos, félig gyakorlati irányfejtegetéseikkel a sociologia neve mögé bujtak. Fölösleges talán említenem, hogy e csoportba a socialisták és az uralkodó osztály hívei, egyháziak és világiak egyaránt tartoznak.

Mind e fejlődés, jobbra és balra való harczolás, létért való küzdelem és önigazolás közepett, melyet a sociológiának folytatni kellett, egy öröndetes jelenség mutatkozik és ez a kétségtelen közeledés a természet-tudományok felé.

Mindenekelőtt céljának kitűzésében lett a sociologia némiképp exact tudománynya. Ez a cél: a társadalomra vonatkozó összes jelenségeknek megfigyelése, leírása, az e jelenségek közötti okozati kapcsolatok kutatása és törvényszerűségek alakjában való formulázása. Ki kellett tehát a sociologia tudományából küszöbölni mindazt, a mi a specialis társadalmi tudományokban oly nagy szerepet vitt mindeddig: az erkölcsi ítéletek és politikai követelmények formulázását. Meg kellett szokni, hogy valahányszor egy társadalmi kérdésben kimondják valamiről azt, hogy az jó vagy rossz, vagy a mikor valaminek megtételét vagy abbahagyását követelik, hogy mindez lehet művészet, ethika vagy politika, de nem a megfigyelést és a megismerést célzó tudomány.

De még akkor is, a mikor ez elv iránt tisztába jöttek, sokan kételkedtek abban, hogy a sociológiát a természettudományokhoz hasonlóan lehet művelni. Utaltak arra, hogy míg, a külvilágban a természeti törvények uralkodnak, addig a társadalomban az ily törvényeken kívül, sőt gyakran azok ellenére az akarat, úgy egyesek, mint a tömegek akarata nyer döntő befolyást. A módszer szempontjából pedig különösen hangsúlyozták azt, hogy az exact tudományoknak, legértékesebb módszere, a kísérlet, a társadalomtudományok terén lehetetlen.

De ez ellenvetésekben nagy tévedés rejlik. Sajátságos, hogy maga a természeti törvény kifejezése a társadalmi fogalmak köréből kölcsönzött, hiszen a törvény társadalmi fogalom. Azok az idők pedig, a mikor a természeti törvényeket, Pindar mondása szerint, élők és nem élők fölött öröktől fogva állóknak tartották, elmúltak. A modern tudomány természeti törvény alatt a legkülönbözőbb jelenségek kapcsolatát, egyformaságot, okozati viszonyt és együttes létezést ért. Mind e kapcsolat pedig megfigyelhető és szabályok alakjában kimondható a társadalomtudomány terén is. A szabad akarat érdekében tett ellenvetéssel szemben pedig ki kell emelni, hogy maga az akaratnyilvánítás is csak más okok külső jelentkezési alakja. De a sociologia, valamint az organikus természettudományok is, nem elégszik meg az utolsó physikai okok kutatásával, hanem a jelentkezési formák törvényszerűségeit is vizsgálja, valamint a physiologus is kénytelen nemcsak rezgést látni ott a hol színeket vagy hangokat észlel, és a biologus sem elégszik meg azzal, hogy a protoplasmában csak az illető elemek összetételét lássa.

Már ez utóbbi megjegyzések is utalnak arra, a mi tudományunk történetében tényleg megtörtént: annak a biológiával való szoros összekapcsolására. Kétségtelen, hogy a társadalmi organisatio számos hasonlatosságot mutat az organismussal. E hasonlóságok ragadták Spencert, Lilienfeldet, Schaefflét, Wormsot és az egész organikus iskolát azon végletekig vitt analogiák kifejtésére, a melyek tudományunknak annyira ártottak.

E hasonlóságok fölsorolása nagyon is messzire vinne bennünket és ép úgy mellőznünk kell itt a kétségtelenül megállapítható lényeges különbségek kifejtését.

A társadalmi csoport egy adott tény, a mely lényegileg épúgy különbözik az organismustól, mint az organismus az inorganikus anyagtól. De azonkívül, a mint a biologia, az élet általános tudománya, kénytelen volt a kérdések egész sorának megoldását a psychológiára bízni, épúgy mind biologia, mind psychologia is kénytelenek mindazokat a kérdéseket, a hol a társadalmi csoport és annak a külső környezethez való alkalmazkodása jön szóba, a sociológiának átengedni.

A sociologia általános tudomány és így elemek és legfőbb elveknek formulázására van hivatva. A mikor egy csoportba tartozó és így egy tudomány tárgyát képező jelenségek nagyon számosakká lesznek, fölosztják őket több művelő között; mindazonáltal az összes tárgyak bizonyos tulajdonságaira vonatkozólag fön kell állania az általános tudománynak. Így a biologia a botanikának, zoológiának, illetőleg anatómiának és physiológiának általános tudománya; emezek a részletekkel foglalkoznak, de a sejtalkat, táplákozás és satnyulás, növekedés és szaporodás, környezethez való alkalmazkodás, természeti kiválás az általános tudomány körébe tartoznak.

Az ily általános tudomány szükségképen előfeltétele minden speciális tudománynak. Szinte érthetetlen, hogy nemzetgazdaságtant, anthropológiát, ethnológiát stb.-t hogy lehet tanítani sociologiai elemek ismerete nélkül.

A módszer és különösen a kísérlet szempontjából tett ellenvetés egészen fölületes. Mindenekelőtt a természettudományok között is van olyan, mint a csillagászat, a mely e segédeszközt nélkülözi, de másrészt épen a társadalomtudomány terén is vannak eljárások, melyek igen is nagyon megközelítik a kísérlet fogalmát; hiszen minden új törvény alkalmazása, vagy új intézmény életbeléptetése egy-egy társadalmi kísérlet számba mehet. Egészben pedig igen meddőnek tartom a módszer körül megindult nagy vitatkozást. Egy természettudomány sem volt fejlődése kezdetén teljesen tisztában a módszerrel. A tudományok nagyjában vagy concretek vagy abstractok, de azért váltakozva alkalmazzák a synthesist és analysist; csak tendenciájokban deductivek vagy inductivek. Továbbá a concret és abstracttudományok közös érintkezési pontokkal is birnak.

A sociologia valamint a geologia, chemia, biologia, psychologia concret tudomány. Egyébként a sociologia egyes módszereit, így különösen az izoláló abstractiót, a psychologiai synthesist, a leíró összehasonlítást és történeti restructiót még finomabb részleteiben is kiművelték már.

Döntő csak az, hogy mi a sociológiát egy bár különálló, külön vizsgálódási tárgygyal bíró tudománynak tartjuk, mely azonban céljában és az összes módszerek alkalmazásában a concret természettudományok általános elveit követi. Módszerei ugyanazok, mint a természettudományoké, a mennyiben ott is a módszerek a vizsgálati anyaghoz mérten különbözők. A mi azt illeti, hogy vajon a sociológiának ily elvi felfogása mellett várhatunk-e oly fényes eredményt a társadalmi jelenségek fölfogása szempontjából, mint a minőt a természettudományok saját terökön értek el, úgy bár paradoxonnak tűnhetik föl, azt merném állítani, hogy a sociologiai kutatások mélyebbre vezethetnek bennünket, mint a természettudományi kutatások. Bizonyos ugyan, hogy társadalmi jelenségek complexebbek, mint a természeti tünetmények, mert biologiai, psychologiai és socialis elemeket zárnak magokba, de viszont e jelenségeknek két alakja van, a mely épen, mert emberi, közelebb áll hozzánk, mint bármely külső természeti jelenség: az öntudat és az akarat. És noha az objectiv sociologia mindkét jelentkezési formát determinálnak. fogja föl és a determinatio külső okait kutatja, mégis megbecsülhetetlen vizsgálati anyagát bírja bennők. Ha van valami, a mi természettudományt a társadalomtudománynyal szemben kitünteti, úgy az csak az, hogy amaz előbb ébredt a megismerés korlátozottságának, az emberi tudás végességének tudatára, mint emez. E szerénységet és önkorlátozást a sociológiának még meg kell szoknia.

De a határokon belül, az összes megfigyelt jelenségektől a társadalomtudomány is formulázhat oly elméletet, a mely megismerési vágyunkat kielégíti. Lehetetlen ugyan, hogy az egy egész tudomány által elért eredményeket még csak körvanalaiban is jellemezzem az alkalommal, de utalnom kell a következőkre.

Ma már tudjuk, hogy a társadalom-psychologiai jelenségek alapvető elve az imitatio, a mely fogalommal úgy az akart, mint a nem akart ismétlést jelöljük; és valamint a physikában ez ismétlés a rezgésben és hullámozásban jelentkezik, a biológiában az átöröklésben, az élet át-

ruházásában és a sejtek hasonlatosságában, úgy a sociológiában is az érzések, gondolatok, nézetek csoportról-csoportra, egyénről-egyénre és nemzedékről-nemzedékre imitatio következtében mennek át.

Tudjuk továbbá, hogy minden társadalmi ténynek okát előző tényben és nem az egyén öntudatában kell keresnünk; tudjuk, hogy az egyének nem elemei a társadalmi csoportnak, hanem annak productumai; és tudjuk, hogy minden társadalmi jelenségnek az okát a környezetben kell keresnünk; tudjuk, hogy a legprimitívebb társadalmi csoportok nem a családok, hanem, hogy a család csak e primitív csoportok egymásra hatása után keletkezhetett; belátjuk ennél fogva a polygénismus hypothesisének szükségességét is. Ismerjük a természeti kiválasztás mellett és ellenére működő társadalmi kiválasztás törvényeit; a társadalmi csoportok és típusok egész morphológiáját építettük már föl; megvilágítjuk a társadalmi evolutio fogalmát és tisztázzuk, vajon a haladás fogalma azzal összeegyeztethető-e. A társadalmi kapcsolatot, physikai, biologia és pszichologiai alakját a legkülönbözőbb társadalmi formák elemzése útján tanulmányozzuk és mind ez elvek tisztázása meghozza gyümölcsét a speciális társadalmi tudományok kutatásában is.

A sociologia világfölfogásunkat a természettudományi világfölfogással egygyé tette; csak bővítette, kiterjesztette ezt, de meg nem változtatta.

A természet — és ide befoglaljuk már most a társadalmat is — csak az összes megfigyelt dolgok egésze. Változást csak előző változás okozhat és minden változás újabb változást szül. És mind e változás közepett változatlan csak egy van: az okozat és egyéb kapcsolatok törvényei.

Rövidre fogom immár fejtegetéseimet. A sociologia, mint önálló, de a természettudományokhoz hasonló exact tudomány kétségtelenül meg fogja állani helyét. Mi lesz azonban gyakorlati értéke? Avagy csak abszolút tudás gyarapítására, csak az emberi elme kielégítésére szolgáljon tudományunk? Képzeltető-e oly termékeny befolyás, mint a minőt a természettudományok haladása a technika fejlődésére gyakorolt? Hiszem, hogy igen. Mindabból, a mit a sociológiának gyakorlati jelentőségétől várhatunk, csak két mozzanatot emelek ki.

Ime itt van először az a nyilvánulásában is bámulatos társadalmi functio, mely régibb is, időnként egy is volt az emberi ismeretbírással, a tudással: a vallás. A vallás és a modern természettudomány lényeges pontjaikban egymást kereken tagadták. Olvassuk csak el Schlauch bibornoknak tavalyi fényes értekezését, avagy Salisbury marquis oxfordi hires megnyitóját, azok egy Darwin, egy Huxley, Kelvin, Raleigh vagy Roscoe hallhatatlan tanításaival meg nem egyeztethetők. Hiába igyekeztek Anglia, e legvallásosabb ország, kiváló szellemei, tudományos dolgozataikban a probléma fölvetését kerülgetni; azok, kik őszinték akartak lenni, mint Huxley, kimondották, hogy a természettudomány, noha ki nem zárja az Istenség fogalmát, mégis kutatási elvében homlokegyenest ellenkezik a vallás tanításaival. De másként a sociologia: ez fölismerete azon nagyszerű szerepet, a melyet a vallás, minden eddigelé létezett társadalomban játszott; belátja, hogy minden vallásnak szükségszerűleg dogmatikusnak kell lenni; a vallást is, a természettudományt is saját dominiumára utalja, am azt, hogy e társadalomerkölcsi integratiót teljesítse, emezt, hogy az intellectualis fejlődést keresztülvigye. A sociologia e békítő

szerepe következtében lehetetlen, hogy a természettudomány lelkes híve szükségképen vallástagadóvá legyen, és lehetetlen, hogy az egyházi ember is a természettudomány szabad kutatásának jogát el ne ismerje.

Még fontossabbnak tartom azonban második példámat, melylyel a sociológiának gyakorlati jelentőségét akarom megvilágítani. Kétségtelen, hogy a modern társadalmi életben a politika nagy súlylyal bír. És bár alig tagadható, hogy a politikában legalább külsőleg épen nem azok játszsza a fő szerepet, a kik a viszonyokat legönzetlenebbül és legpártatlanabbul volnának képesek megítélni, mégis bizonyos, hogy nagy időközöket véve, a nemzetek műveltjeinek közvéleménye, erkölcsi meggyőződése irányító hatással van a társadalmi fejlődésre; csak a paraszt-felszabadítások történetére és a modern munkástörvényhozás példájára utalok.

Kell tehát, hogy a nemzet e műveltjei minél biztosabb és alaposabb tájékoztatással bírjanak a társadalmi problémákról annál is inkább, mert a szaktudománynak folytonos speciálizálódása mind jobban elkülöníti őket egymástól. Az összekötő arany kapcsot a nemzet minden műveltje számára, a régi philosophia helyettesítőjét látom én a modern sociológiában. Minél többen nyernek majd szakképzettségükön kívül kellő elméleti sociologiai képzést, annál reményteljesebben nézhetünk a jövő elé, annál kevésbbé kell tartanunk attól, hogy abban a rettentő küzdelemben, mely a sociális pártok között századokban folyik — küzdelem, melyben mindkét oldalon az áltudomány jelszavai hangzanak — az objectiv megfigyelésre épített józán fölfogás el fog veszni.

XIV.

Chyzer elnök a következő szavakkal zárta be az ülést:

Végig tekintve a nagygyűlésen résztvett fényes közönségen, úgy látszik, hogy hazánknak a másik évezreddel kezdődő új korszaka vándorgyűléseink új korszakának hajnalát is jelzi.

Meg vagyok győződve, hogy ha a tudomány fejlesztésének új módozatai körül régebben itt-ott felmerült nézeteltérések egyszer-másszor szét is választották a haza szakértőit, a tudomány népszerűsítésének célja ismét egybe fogja őket olvasztani s a jövőben egyesült erővel fogunk mindnyájan a szeretett haza javára közreműködhetni.

Ennek édes reményében üdvözlöm az új évezred küszöbén a haza minden szakemberét és szivemből kívánom:

A viszontlátásra a jövő vándorgyűlésen.

Az ülést berekesztem.

MTA
1826 K